

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

17. Yüzyılda Ayntâb Sancağında Sürsat Yükümlülüğü

Sursat Obligation in Ayntâb Sanjak in the 17th Century

Hasan ARSLAN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7945-6689

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Mart 2022

Kabul tarihi: 29 Mayıs 2022

Anahtar Kelimeler:

Sürsat zahiresi,
Sürsat bedeli,
Osmanlı Devleti,
Ayntab Sancağı/Kazası,
Telbaşer Kazası,
Avarız-ı Divaniye,
Tekâlif-i örfiyye

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 20, 2022

Accepted May 29, 2022

Keywords:

Provisions (Zakhire) of Sursat,
Bedel-i Sursat,
Ottoman State,
Ayntab Sanjak/Kaza,
Telbasher Kaza,
Avâriz-ı Divaniye
Tekâlif-i örfiyye

ÖZ

Bu tetkik, Osmanlı Devleti'nin bir değişim ve dönüşüm aşısı kabul edilen 17. yüzyılda ülkenin mütevacı bir sancağı olan Ayntab'da sürsat mükellefiyetini konu almıştır. Sürsat olağanüstü durumlarda harp ihtiyaçları kapsamında talep edilen bir yükümlülüktü. Bu yükümlülük, mahiyeti itibariyle tam bir vergi olmayıp miktarı ve fiyatı merkezî idarece belirlenen arpa, un/ekmek, koyun, sadeyağ, bal ve odun/saman gibi ürünlerin tayin edilen menzillere reaya tarafından nakledilerek orada askerlere akçe karşılığında satılmasıdır. Ayntab, tetkik edilen dönemde Maraş eyaletine bağlı bir sancak merkeziydi ve Ayntab ve Telbaşer kazalarından oluşuyordu. Liva halkı, sürsat yükümlülüğünü, doğu seferleri sırasında ekseriyetle aynen, batı yönündeki seferler esnasında da nakden yerine getirmiştir. Bu tetkikte başlıca kaynak olarak, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesindeki Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında kayıtlı döneme ait onlarca *Sürsat Zahiresi/Bedeli Defteri, Mevkufat Defteri* ile *Ayntab Şer'iyye Sicillerinin* yanı sıra çok sayıda vesika kullanılmıştır. Kaynakların elverdiği ölçüde 17. yüzyılda Ayntab sancağı/kazası özelinde sürsat yükümlülüğünün mahiyeti/kimliği, zaman içindeki seyri ve tarh-tahsil sürecindeki işleyişi takip edilmiştir. Bu süreçte dönem boyunca ortaya çıkan kimi zaman radikal kimi zaman da yavaş ancak istikralı bir tarzda arzilikten daimiliğe; aynilikten nakdiliğe doğru olan değişim/dönüşümü gözlemlenmiştir. İlk başlarda aynen talep edilen akdi ve ivazlı bu mükellefiyetin zamanla tam bir vergiye nasıl dönüştürüldüğü izlenmiştir. Bu araştırma, şehrin ekonomik, mali, idari ve sosyal hayatına dair bilgilere yenilerini eklemiştir.

ABSTRACT

This study deals with the sursat obligation in Ayntab, which was an average sanjak of the country in the 17th century, which was considered a century of change and transformation of the Ottoman State. Sursat was an obligation demanded within the scope of war needs in extraordinary situations. This obligation was not a full tax in nature, but the transportation of products such as barley, flour/bread, sheep, clarified butter, honey and wood/straw at destinations determined by the reaya and selling them to the soldiers in exchange for money. Ayntab was subordinate to the province of Marsh in the studied period. It was a sanjak consisting of Ayntab and Telbaşer kazas. The people of Liva fulfilled their sursat obligation mostly in-kind during the eastern military campaigns and in cash the western military campaigns. As the main source in the research, dozens of *Sursat Zahiresi/Bedeli Notebooks, Mevkufat Notebooks* and *Ayntab Şer'iyye Registers*, as well as many documents belonging to the period recorded in various funds of the Ottoman Archive under the Presidency of the State Archives of the Republic of Turkey were used. As far as the sources allow, the nature/identity of the sursat obligation, its course in time and its functioning in the assessment-collection process were followed in the 17th century in the private of the Sanjak/Kaza of Ayntab. In this process, from randomness to permanence, which emerged throughout the period, sometimes radically, sometimes in a slow but steady manner; the change/transformation from in-kind to cash has been observed. It has been observed how this contractual and imposing obligation, which was demanded in the beginning, was transformed into a full tax over time. This research has illuminated the financial/economic, social and even administrative situation of the period and the region a little more.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hasanarslan@ksu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

This study deals with the sursat obligation in Ayntab, which was an average sanjak of the country in the 17th century, which was considered a century of change and transformation of the Ottoman State. In the 17th century, the Ottoman State supplied the food of its soldiers on the road routes and the products needed for the feed of the pack and riding animals in the army, mostly by sursat, partly by the ishtira (purchasing) method. Sursat was an obligation demanded within the scope of war needs in extraordinary situations. This obligation was not a full tax in nature, but the transportation of products such as barley, flour/bread, sheep, clarified butter, honey and wood/straw at destinations determined by the reaya and selling them to the soldiers in exchange for money. For this reason, Ottoman financiers regarded sursat legally contractual and compensation obligation.

As the main source in the research, dozens of *Sursat Zahiresi/Bedeli Notebooks*, *Mevkufat Notebook* and *Ayntab Şer'iyye Registers*, as well as many documents belonging to the period recorded in various funds of the Ottoman State Archive were used. As far as the sources allow, the nature/identity of the sursat obligation, its course in time and its functioning in the assessment-collection process were followed in the 17th century in the Ayntab sanjak/kaza (district). In this process, from randomness to permanence, which emerged throughout the period, sometimes radically, sometimes in a slow but steady manner; the change/transformation from in-kind to cash has been observed. It has been observed how this contractual and imposing obligation, which was demanded in the beginning, was transformed into a full tax over time. How the people/communities dealing with the sursat were affected by this whole process and their reactions to it, their cries when the burden became unbearable, how they took action to do something and their efforts to make their voices heard in the Center were discussed. In this context, provincial-central relations were examined. It is tried to be mentioned how the Sultan and the administration in his entourage responded to these complaint and begging rising from the people of Ayntab sanjak. Again, the identities of the mubashir (tax collector), how they undertake that task and under what conditions, thanks to which relationships, and the difficulties they experienced in the process are discussed. This research has illuminated the financial/economic, social and even administrative situation of the period and the region a little more.

Ayntab was subordinate to the province of Marsh in the studied period. It was a sanjak consisting of Ayntab and Telbasher kazas. In the first half of the 17th century, the kazas of the Liva the Ottoman military campaigns to the Eastern side and in the operations carried out against the rebel pashas in Anatolia mostly have fulfilled the provisions (zakhire) of sursat. In all of the military campaigns to Rumelia and in some eastern military campaigns where the battlefield was far from the starboard, sursat was levied and collected in cash. In the hundred-year period in which it is mentioned, sursat has been accrued at least eight times in-kind from the kazas of Ayntab liva. From the taxpayers of Ayntab Kaza were requested as in-kind provisions (zakhire) of sursat, barley in the range of approximately 1.200 to 3.000 kile (bushels) (26 tons 700 kg. - 66 tons 750 kg.), flour in the range of 100-500 bushels (2 tons 565.5 kg. - 12 tons 828 kg.), sheep between 100-200, clarified butter in the range of 100-200 kıyye (128.2 kg.- 256.4 kg.), honey between 50-200 kilos (64.1 kg.- 256.4 kg.). In addition to these, wood between 20-60 cars were also requested. The government sometimes ordered the people to deliver 4,000-8,000 loaves of bread instead of flour. The administration ordered the people to transfer these provisions and ammunition to the nearest destinations on the military campaigns route, such as Kizilirmak Nehirkenari, Telbasher and Mezar/Mizar, and sell them to the soldiers in exchange for money. However, no record of the payment of these provisions was found in the archival documents. Although most of the grain demanded was delivered to the army authorities at the distances, there were times that some of it remained unfinished, and the price of the remaining grain was collected separately from time to time.

Ayntab sanjak fulfilled this obligation in cash during the military campaigns carried out on the Rumelian side or in the eastern military campaigns that were not comprehensive. Sursat obligation levied and accrued in times of emergency and military campaigns in the early stages, especially since the middle of the 17th century, it has been started to be taken in cash on a permanent basis. Ottoman bureaucrats, who followed a fiscal policy that was flexible and could easily adapt the obligations to the conditions, eventually turned the provisions (zakhire) of sursat, which was a contractual and modest duty, into a tax in this period. As a result, sursat, which came of age with steady steps in the first quarter of the 17th century and turned into a full tax, was levied and collected in the same year, often together with other customary taxes, since the middle of the century. When the residents of Ayntab paid their provisions (zakhire) of sursat in cash, by the middle of the century they were generally paying close to awariz, less than nüzul amount. But by the end of the century it had risen to a higher amount than either. During the period, Ayntab liva was paid between 195,000 and 330,000 akcha (coin); Ayntab Kaza was paid a sursat fee between 138.000-246.410 akcha (coin).

While the sursat akcha collected from the sanjak were mostly spent on military expeditions, they were sometimes spent on the expenses of institutions such as Tersane-i Âmire, Matbah-ı Âmire and Ebniye-i Hümayun. Especially in the second half of the period, sursat was levied together with other tekâlif-i örffiyye obligations. As a matter of fact, within the period under review, as far as can be determined, the sursat obligation was levied and accrued on the people of Ayntab at least three times with awariz alone, six times with nüzul alone, and at least fourteen times all three together.

Giriş

Ayntab (günümüzde Gaziantep) şehrinin Osmanlılar tarafından ilhakı, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında savaşız bir surette 20 Ağustos 1516 tarihinde gerçekleşmiştir. Osmanlı hâkimiyetinde sancak halinde teşkilatlandırılan şehir, önce Arap Eyaleti'ne, 1531'de Dulkadir/Maraş eyaletinin kurulması üzerine de bu eyalete bağlanmış ve bu bağlılık 1830 tarihine kadar fasılasız devam etmiştir (Özlu, 2004, s. 21; Arslan, 2020, s. 34-69). Sancak, araştırmaya esas 17. asırda *Ayntab* ve *Telbaşer* kazalarından meydana gelmekteydi.

Bu tetkikte kaynak olarak, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesindeki Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında kayıtlı onlarca Sürsat Zahiresi/Bedeli ve Mevkufat Defteri ile döneme ait Ayntab Şer'iyye Sicili başta olarak çok sayıda arşiv belgesi kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin bir dönüşüm ve değişim devri olan 17. yüzyılda, Ayntab sancağı halkına yüklediği sürsat yükümlülüğünü sistematik bir şekilde incelemektir. Kaynakların elverdiği ölçüde Liva'nın kazalarında sürsatın tarh-teslim süreçlerinin işleyişi, tarh sıklığı ve miktarı, tahakkukundaki muvaffakiyet ve bu devredeki değişimi/dönüşümü izlenecektir. Ayrıca vergiye muhatap olan reayanın bu zaman dilimindeki durumları, ağırlaşan ve sıklaşan sürsat karşısındaki tepkisi, onunla baş etme çabaları, seslerini duyurabilme gayretleri ve bütün bu tepkilere Merkezi hükümet ve Sultanın verdiği cevapların da imkânlar ölçüsünde üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda ayrıca taşra-merkez ilişkileri irdelenecektir. Araştırma, incelenen bölgenin o zamanki sosyo-ekonomik durumu ve idarî vaziyeti ile ilgili bilgilere yenilerini katacaktır.

Sürsatın Mahiyeti, Tarh ve Tevzii

Osmanlı maliye terminolojisinde *sürsat*; un, koyun, ekmek, yağ, arpa, bal, saman, odun vs. gibi belirli maddelerin tayin edilen menzillere sürülmesi (nakledilmesi) ve burada, Maliye bürokratları tarafından tespit edilmiş bir bedel karşılığında, askeri neferata satılması muamelelerini ifade eder (Barkan, 1993, s. 14; Güçer, 1964, s. 93). "*Sürsat*" aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanına kadar daha ziyade olağanüstü durumlarda sefer ihtiyaçları cihetine olmak üzere her türlü hizmet, eşya veya para şeklinde reyadan talep edilen *avarız-ı divaniye* veya *tekâlif-i divaniye* grubunda yer alan bir yükümlülüktür (Barkan, 1993, s. 13; Sahillioğlu, 1991, s. 108). Osmanlılar, 17. yüzyılın başlarında, sınırlarda savaşan askerlerinin iâşesi için gerekli zahireyi, daha ziyade nüzul mükelefiyeti ile temin ettiği gibi cepheye intikal eden ordunun yol boyunca ihtiyaç duyduğu zahire ile arpa, un, odun ve saman gibi diğer mühimmatı da genellikle halka yüklediği aynî sürsat sayesinde tedarik etmekteydi (İnalçık, 2017, s. 113).

Sürsat, aslı itibarıyla arızî ve aynî mahiyetinde olmasına rağmen sonradan nakdî ve sürekli bir forma dönüşmesi, sefer halindeki asâkir-i mansûrenin zad ü zahire ve mühimmatı cihetine istenmesi açılarından nüzul ile benzerlik gösterse de birkaç yönden ondan ayrılır. Öncelikle sürsat, nüzul gibi avarızhane birimleri üzerinden alınmaz, kaza sınırları dâhilinde yaşayan reaya ve berâyâyâ toplu olarak tarh edilirdi. Ancak merkezî hükümetin, kadimden beri kazalara tarh edilen sürsat miktarını, şehirdeki reayanın mali kapasitesi ve kazanın hane adedi ile mütenasip bir oranda tespit ettiği bazı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bununla ilgili sayılabilecek ve sicil kaydına geçen 16 Ağustos 1615 tarihli bir hüccette Ayntab kazası ahalisinden bazıları, Mahkemede yetkililer huzurunda kendilerinden talep edilen sürsat zahiresine itiraz ederken kendi iddialarını Ayntab ile Telbaşer kazalarının hane sayılarına atıf yaparak dile getirmişlerdi ve haklı görülmüşlerdi (AŞS, 162, s. 321). Esasen hükümet, hane adedi belirtmeden kazadaki tüm ahali üzerine, uzun yılların tecrübesiyle, tahakkuk ettirdiği sürsat zahiresi/akçesini; Liva'daki kadılar, diğer yetkili ve ileri gelenlerin marifetiyle kazalarındaki tüm hanelere ekonomik seviyelerine göre salyane ettirdikten sonra tahsil/tedarik

ederlerdi. Tatbikatın bu şekilde cereyan ettiğini gösteren pek çok sicil kaydına bu çalışma esnasında rastlanılmıştır¹.

Nüzul ve avarız yükümlülüklerindeki toplu ve bireysel muafiyetler, sürsatta göz önüne alınmadan hatta zimmiler (Selçuk, 2008, s. 164) de dâhil tüm ahali, imkânları ölçüsünde bu tekâlîfe iştirak ettirilirdi². Mesela, Haleb'e giden su kanalını temizleme, tamir etme ve koruma vazifeleriyle mükellef kılınan ve "Su Karyeleri" diye de nitelenen Kızılhisar-ı Tahtani (Aşağı Kızılhisar), Hacer ve Seylan köylerindeki ahali bu hizmetleri karşılığında tekâlîf-i örfiyyeden muaf tutulmuşlardı³. Ancak bu karyelerin sürsat vermek istememelerinin muhakeme edildiği bir yargılama esnasında eski sicil ve defterlere bakıldıktan sonra sürsat ödemeleri gerektiğine Mahkemece karar verilmiştir (AŞS, 61, s. 122).

Nüzul, yalnızca arpa ve un/buğday şeklinde talep ve tahsil edilirken, sürsat bunların yanı sıra saman, odun, koyun, ot, yağ ve bal gibi maddeleri de ihtiva etmekteydi. Diğer taraftan, sürsat zahiresi sefer halindeki askeri birliklerin yol güzergâhındaki menzillere nakledilip burada askerlere satılırken⁴, nüzul zahiresi harp sahasına yakın stratejik noktalarda Hükûmet tarafından inşa edilen ambarlara ulaştırılıp depolanmakta ve savaştan ordu kıt'alarına dağıtılmaktaydı⁵.

İki yükümlülük arasındaki en önemli fark belki de nüzulün Hükûmet katında gerçek bir vergi olarak görülmesine karşın sürsatın; reyanın zikredilen zahireyi emredilen menzillerde askerlere satarak onların iaşesine bir ferahlama, bir yardım ve genişlik; kendilerine de ticari bir kazanç ve geçim olarak tanımlanmasıdır. Yani sürsat, hukuki yönden akdi-ivazlı bir muamele iken diğer taraftan da zorlayıcı vasfı olan melez bir teklifti. Divan-ı Hümayun'dan yetkililere sürsata dair irsal edilen tüm emirnamelerde bu mükellefiyetin, diğer tekâlîf-i örfiyye gibi olmadığı; ordunun belirlenen menzillere varmasından önce orada hazır edilen maddelerin para ile askere satılacağı ve sahiplerine bedellerinin eksiksiz verileceği çoğu zaman belirtilmiştir. İlâveten bu alış verişin sefere giden İslam askerinin iaşesine bir yardım, genişlik ve yol azığı; rençber taifesine de önemli kâr ve kazanç sağlayacağı her daim vurgulanırdı⁶. Bazı fermanlarda

¹ Bazıları için bkz. AŞS, No. 29, s. 147; AŞS, No. 14, s. 390; AŞS, No. 37, s. 170; AŞS, No. 35, s. 288.

² Bir arşiv vesikasının orijinal ifadesiyle: "... sürsat zahiresi tekâlîf-i örfiyyeden olmayub akçe iledir cümle tekâlîfden muaf olan reaya bu hususda sayir reaya ile beraberdir ferman olunan sürsat zahiresi cümle reayadan ve yağcı ve küreci ve taşçı ve derbentçi ve çeltikçi vesayir muaf olan reayadan cem ve tahsil ve..." (AŞS, No. 170B, s. 78-79). Benzer başka bir kayıt: "...sürsat zahiresi tekâlîf kısmından olmayub reaya taifesine sebeb-i ticaret ve asker halkına seat-i maişet için olmağla sürsattan kimesne muaf olmaz derbentçi ve köprücü ve bedelci vesayir tekâlîfden muaf olanlara asla teallül ve inad ettirilmeyüb sayir reaya ile alesseviye tahmil ve tevzi eylesüz..." (AŞS, No. 14, s. 21). Başka kaynaklar için bkz. MAD.d. No. 3471, s. 1; MAD.d., No. 3474, s. 7; MAD.d., No. 3251, s. 3; KK.d., No. 2624, s. 105; AŞS, No. 14, s. 20-21; AŞS, No. 28, s. 225; AŞS, No. 35, s. 220, 287; AŞS, No. 171, s. 145; AŞS, No. 30, s. 103, 334; AŞS, No. 37, s. 4; AŞS, No. 170B, s. 1.

³ Bazı kaynaklar için bkz. AŞS, No. 13, s. 24; AŞS, No. 62, s. 169-171; AŞS, 61, s. 122-123, 285; MAD.d., No. 43, s. 101; MAD.d., No. 8475, s. 101; Koçak, 2010, s. 113.

⁴ Sadece birkaç kaynak için bkz. MAD.d., No. 4433, s. 46-48; AŞS, No. 170B, s. 1, 78-79; KK.d. No. 2575, s. 49; KK.d., No. 2583, s. 97; KK.d., No. 2577, s. 29-30; MAD.d., No. 4347, s. 25-26; AŞS, No. 14, s. 18-21, 103-104; AŞS 15, s. 3-5; AŞS, No. 28, s. 225; AŞS, No. 162, s. 341-342.

⁵ Bazı me hazlar için bkz. KK.d., No. 2553, s. 12-14; MAD.d., No. 457, s. 105-109; D.MKF, No. 15/56; MAD.d., No. 4347, s. 28, 80; MAD.d., No. 4433, s. 46-48; KK.d., No. 2583, s. 20.

⁶ Bu husus resmi vesaikte şu kalıplarla ifade edilmiştir: "... menzil-i mezbure nüzul eyledikte olunageldüğü üzere akçe ile asker-i İslam'a fûruht edüb asker halkına seat-i maişet ve ashabına sebeb-i ticaret vaki ola... bu zahîre tekâlîf-i örfiyyeden olmayub akçe iledir..." (AŞS, 162, s. 341-42); "...sürsat zahiresi akçeler iledir tekâlîf-i örfiyyeden değildir..." (AŞS, 170B, s. 1); "...kadıların marifetiyle reaya kendüleri getirüb ve yine kendileri satmağa akçelerin almağa ve bahane ile hizmet namına akçe alınmamağa ve fukaraya tekâlîf-i mâlâyutak olmamağa teyid? olunmuş imdi asâkir-i İslam'a seat ve ashabına sebeb-i ticaret için mümkünîyle fukara ve reaya kendüleri getirüb kisb ü kar eylemeleri tekâlîfden olmadığı malumunuzdur..." (AŞS, 170A, s. 275); "...sürsat

sürsat zahiresinin tedarikinden sonra emredilen menzillere sahipleri/vekilleriyle birlikte hazır edilmesi, orada günün narh fiyatları üzerinden alım satım işleminin gerçekleştirilmesi emredilmiştir⁷.

Ancak, pratik sebeplerden ötürü, bu alışveriş ameliyesi, satıcı durumundaki ahali ile asker taifesini bir araya getiren bir pazar ortamında serbest piyasa şartları ve fiyatlarıyla gerçekleşmemekteydi. Esasen tatbik edilebilirlik açısından bunun gerçekleşmesi de imkânsızdı. Süreç; kadı ve/veya görevlendirilen tahsildarlar marifetiyle reayadan toplanan zahire ve diğer mühimmatın menzillere taşıtırılması, zahirenin nüzul emini⁸ ve koyunların da ganem (koyun) emini tarafından Maliye'nin tespit ettiği değerler üzerinden kendilerinden satın alındıktan sonra bir çeşit taşeron durumundaki bu emimler tarafından tekrar askere satılması şeklinde cereyan etmekteydi. Sürecin bu şekilde gerçekleştiğini *Şer'yye Sicili'ndeki* bir iki kayıttaki detaylar net bir biçimde göstermektedir. Bu kayıtlardan biri IV. Murad'ın, Safevilere karşı açmayı düşündüğü seferin ihtiyaçları için 1-10 Ocak 1635 tarihinde Ayntab, Malatya ve Divriği sancaklarındaki kadılara gönderdiği sürsat emridir. Bu emirde kadılara cins ve miktarı orada belirtilen sürsat zahiresinin tedariki için kazalarındaki mahalle, köy ve kasabalarda insanların toplandığı yerlerde sağlamca tembih ve ilan edilerek meselenin reayaya anlatılıp duyurulması, onların ellerindeki ürünlerinin kendi ihtiyaçlarından fazla olanını hayvanlarıyla emredilen menzillere götürmeleri ve orada geçerli narh üzerinden askerlere satmaları emredilmiştir. Ayrıca devletçe kimseye sabit bir fiyat dayatılmayacağı herkesin istediği şekilde alışverişini yapacağı dile getirilmiştir. Fakat on gün sonra aynı kadılara bu konu ile ilgili gönderilen diğer bir hükümde daha önce emredilen zahirenin on beş yirmi gün içinde tedarik edilerek tayin edilen menzillere götürülüp ordu-yı hümayundaki nüzul eminine teslim etmeleri hususunda ferman sadır olduğu belirtilmiştir (AŞS, 14, s. 18-21).

Devletin resmi kayıtlarında her ne kadar sürsat zahiresinin ivazlarının sahiplerine eksiksiz tediye edileceği pek çok kez belirtilse de araştırılan devrede Devletin, aynî sürsat ücretlerini ödemediği ile ilgili açık bir kayda bu araştırma esnasında tesadüf edilmemiştir. Hatta Bağdat seferine ait bir *Sürsat Zahiresi Defteri'nde* sürsat akçesinin reayaya verilmeyip miri için alıkonulması hakkında 20 Mayıs 1638 tarihinde ferman çıktığı notu düşülmüştür (MAD.d., 4347, s. 3). H. İncelik, sürsat zahiresi için halka vadedilen ödemelerin bazen eksik yapılabildiğini, geciktirildiğini veya sıkışık durumlarda hiç yapılmadığını ifade eder (İncelik, 2017, s. 113). Keza, S. Polat, IV. Murad'ın Revan seferi ile ilgili hazırladığı doktora tezinde, Hükümet'in bu sefer dolayısıyla aynen teslim aldığı sürsat karşılıklarını reayaya ödemediğine dair arşivin ilgili belgelerinde herhangi bir kayda tesadüf etmediğini belirtmiştir (Polat, 2015, s. 236). Yine aynı hükümdarın 1638'de giriştiği Bağdat seferi ihtiyaçları için talep edilen aynî sürsat kayıtlarını tetkik eden L. Güçer de bu ücretlerin verildiğine dair bir kayda rastlamadığını ifade etmiştir (Güçer, 1964, s. 104-105). Karşılıklarının verilmediği bu tür durumlarda sürsat, fiilî olarak avarız ve nüzul benzeri bir vergiye dönüşmekteydi. Zaten tetkik edilen yüzyılın

zahiresi tekâlif kısmından olmayub reaya taifesine sebab-i ticaret ve asker halkına seat-i maişet için olmağla sürsattan kimesne muaf olmaz..." (AŞS, 14, s. 21). Başka me hazlar için bkz. A.DVNSMHH.d., No. 77, s. 21-2; A.DVNSMHH.d., No. 78, s. 33-34; AŞS, No. 13, s. 19-20; AŞS, 170B, s. 78-79; AŞS, No. 167, s. 243.

⁷ "...sürsat zahiresi tekâlif-i örfiyyeden olmayub akçe ile dir... yanına yarar adamlar koşub ashabıyla menzil-i mezbûre gönderüb ihzar ettüresün ki serdarım asâkir-i İslam ile nüzul eyledükde mukayyed olub narh üzere işтира olunub askeri halkına sebab-i maişet ve ashabına sebab-i ticaret vaki ola..." (AŞS, 170B, s. 78-79). Başkaca bkz. AŞS, No. 14, s. 18; AŞS, No. 167, s. 243.

⁸ Nüzul Emini: Sefere çıkan ordunun konaklayacağı yerleri ve oralarda yiyecek ve içecekleri hazırlayan memur hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1983, s. 710).

ikinci yarısında sürsat zahiresi mükellefiyeti, ekseriya bedel şeklinde tarh ve tahakkuk ettirilince artık tam anlamıyla bir vergi hüviyetini kazanacaktır.

Sürsatın aynen tarh ve talep edildiği kazalarda, bu mükellefiyetin organize edilip istenen zahirenin tedarik edilerek belirlenen menzillere taşınması sorumluluğu aynî nüzul vergisinde olduğu gibi kadılara tevdi edilmişti. Hükûmetin İstanbul'da sefer kararı almasının ardından belirlenen sefer güzergâhı boyunca askerin konaklayacağı menziller ve kısa bir müddet dinleneceği oturaklar tespit edilirdi. Bir sonraki aşamada belirlenen bu menzil ve oturaklarda asker neferâtının ihtiyacı olan un/ekmek, kasaplık koyun, sadeyağ ve bal gibi erzakın yanı sıra hayvanlarına yem olarak kullanılacak arpa, ot veya saman ile yakacakları odun miktarı hesaplanırdı. Bu hesap sonunda çıkan yekûn, sürsat zahiresini aynî ihraç edecek kazalara kadimden alınageldiği üzere bölüştürülürdü. Böylece her kazanın hangi menzile ne kadar mühimmat/zahireyi ne zaman getireceği belirlenmiş olurdu. Merkezî idare, nakliye masraf ve zamanından tasarruf etmek için her kaza halkını, sürsatlarını çoğunlukla mesafe açısından kendilerine en yakın menzilde hazır etmeleri için yükümlü tutardı.

Daha sonra tüm bu organizasyonun hatasız işleyebilmesi için kadılar başta olmak üzere tüm yetkililere hitaben o kaza ahalisinin çıkaracağı sürsat zahiresi müfredatının, zahireyi nakledeceği menzil ve tarihin de belirtildiği ferman ve emirler kaleme alınırdı. Sürsat zahiresinin ihraç ve nakline vazifelendirilen mübaşirlerle birlikte yollanan bu emr-i şeriflerin giriş kısımlarında aynî sürsatın, sefere çıkan ordu neferâtının mühimmat ve zahiresi için ne kadar önemli ve gerekli olduğu kat'î bir dille zikredilirdi. Mübaşirle birlikte gönderilen *mühürlü ve nişanlı Mevkûfât Defteri sureti ile emr-i şerif mücebince* tedariki gereken zahirenin herhangi bir ihmale mahal verilmeden, hakkaniyet üzere ve adalet ölçüleri içerisinde halka dağıtıldıktan sonra bir an evvel toplanarak emredilen menzillere götürülmesi kendilere emredilirdi. Düzenlenecek seferin neticesi üzerinde müessir bir role sahip sürsatın tedarik ve teslimi sürecinde kadı ile diğer görevlilerden kaynaklanacak her türlü ihmal, gecikme, zulüm ve askerin zahire müzayakasına yani sıkıntısına sebep olacak diğer kusurların kesinlikle şiddetle cezalandırılacağı da her zaman vurgulanırdı.

Sürsat emrini alan Ayntab livasındaki kadılar, derhal harekete geçerek kendi adli muntikalarında istenen zahire ve mühimmatı tedarik etmeye başlardı. Öncelikle muafiyet gözetmeksizin Müslim ve gayrimüslim ayırımı dahi yapılmadan talep edilen zahireyi tüm halka ekonomik seviyelerine göre vilayet ileri gelenleri ve görevli mübaşir marifetiyle tevzi ederlerdi. Daha sonra toplanıp çuvallanan zahire ve diğer maddeleri, nakliye masrafları yine halktan alınmak suretiyle, ya bizzat kendileri veya vekil tayin ettiği kimseler vasıtasıyla Hükûmetçe belirlenen menzillere asker gelmeden önce ulaştırırlardı. Getirilen mühimmattan arpa ve un/ekmek nüzul eminine; bal, yağ ve odun matbah eminine; koyunlar ganem eminine teslim edilir ve kendilerine eminler tarafından tesellüm tutanağı verilirdi. İstanbul'daki Mevkufat Kalemi memurları da kadılara eminlerden aldıkları ve tesellüm keyfiyetini ihtiva eden ellerindeki eda tezkerelerine binaen tahsilat işleminin tamamlandığını gösteren bir temessük yani makbuz verirdi⁹.

⁹ Tüm bu süreçleri aydınlatan bazı kaynaklar için bkz. A.DVNSMHHM.d., No. 77, s. 7, 21; A.DVNSMHHM.d., No. 78, s. 33-34; AŞS, No. 13, s. 19-20, 33, 59; AŞS, No. 14, s. 18-21, 103-04; AŞS, No. 15, s. 3-4; AŞS, No. 162, s. 341-342; AŞS, No. 167, s. 269; AŞS, No. 170A, s. 252-253, 275; AŞS, No. 170B, s. 1, 78-79; KK.d., No. 2775, s. 3; KK.d., No. 2583, s. 41; KK.d., No. 2705, s. 72-73; KK.d. No. 2575, s. 49; D.MKF, No. 12/41; MKF.d., No. 27441, s. 48; MAD.d., No. 4347, s. 25-26.

Sürsat Zahiresinin Aynen Tarh ve Tahsili

İlk dönemlerde sefer zamanlarında ordunun zahiresi ve diğer mühimmatı için ihdas edilen sürsat, esasen arızî bir ödevdi. Merkezî otorite, bu yükümlülüğü tarh ve tahsil ederken umumi kaide olarak, tasarlanan sefer güzergâhına yakın liva/kazalardan aynî olarak, güzergâhın dışında kalan uzak yerlerden de nakdî olarak talep etmekteydi (MAD.d., 4482, s. 4; MAD.d., 3451, s. 4; AŞS, 37, s. 4; AŞS, 30, s. 103). Bu çalışmanın mevzubahis ettiği yüz yıllık devrede Ayntab livasındaki kazalardan sürsat zahiresinin en az yedi sekiz kez aynen tahakkuk ettirildiği arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Bu senelerin tamamı Anadolu cihetine yapılmış harekâtlara rast gelen yıllardır.

Nitekim zikredilen arşiv vesikalarındaki kayıtlardan yararlanarak oluşturulan 1 numaralı tablodan da izlenebileceği gibi incelemeye esas dönem boyunca Ayntab kazasındaki yükümlülerden aynî sürsat zahiresi olarak yaklaşık 1.200 ile 3.000 kile¹⁰ (26 ton 700 kg. - 66 ton 750 kg.) aralığında şair (arpa), 100-500 kile (2 ton 565,5 kg. - 12 ton 828 kg.) aralığında dakik (un), 100-200¹¹ arasında ganem (koyun), 100-200 kıyye¹² (128,2 kg.- 256,4 kg.) aralığında sadeyağ ve 50-200 kıyye (64,1 kg.- 256,4 kg.) arasında asel (bal) talep edilmiştir.

Kaza halkından bahsedilen zahireye ek olarak 1044/1634-35 senesi için 20 araba (AŞS, 14, s. 20-21), 1047/1637-38 ve 1048/1638-39 yıllarında ise 60 araba (KK.d., 2575, s. 49; MAD.d., 4347, s. 25-26; KK.d., 2583, s. 21) odun da aynî olarak istenilmiştir. Hükûmet, unu işleyip ekmek haline getirme maliyet, zaman ve külfetinden kurtulmak maksadıyla bazen unun tamamını veya bir kısmını ekmek olarak teslim etmelerini halka emrederdi. Nitekim 1629 senesinde Veziriazam Hüsrev Paşa'nın gerçekleştireceği şark seferi için Ayntab livasına tarh edilen 10.000 ekmeğin 8.000 adedi Ayntab kazasından talep edilmiştir (MKF.d., 27441, s. 48). Benzer şekilde 1634 yılında Sadrazam Mehmed Paşa'nın yürüttüğü seferin ihtiyaçlarına Ayntab'ın Telbaşer kazasından un yerine talep edilen 4.000 adet ekmeğin 3.865 tanesi Ayntab kadısı Mustafa Efendi tarafından 29 Mayıs 1634 tarihinde ordu nüzul eminine teslim edilmiştir (KK.d. 2575, s. 49 ; MKF.d., 27441, s. 67).

Aynı dönemde Ayntab livasına tahakkuk ettirilen sürsat zahire miktarı ise 1.400 - 4.500 kile (31 ton 150 kg. - 100 ton 125 kg.) aralığında arpa, 250-600 kile (5 ton 664 kg. -13 ton 593,6 kg.) arasında un, 150-300 arasında koyun, 150-300 kıyye (192,3 kg.- 384,6 kg.) arasında sadeyağ ve 150-250 kıyye (192,3 kg.- 320,5 kg.) arasında bal şeklindedir. Bu konudaki diğer teferruat aşağıdaki tablodan izlenebilir.

Tablo 1: 17. Yüzyıl Boyunca Ayntab Kaza/Livasından Aynen Tahakkuk Ettirilen Sürsat Miktarı

Sene	Şair	Dakik (un)/	Ganem	Revgan-ı sade	Asel	Saman/	Kaynaklar
	(arpa)	ekmek	(koyun)	(sadeyağ)	(bal)	odun	
	Kile	Kile /adet	Re's	Kıyye	Kıyye	Garar/ Araba	
1008/1599-1600	500/ 300	- ¹³	50	-	-	-	AŞS 167: 243

¹⁰ Bir hacim ölçüsü birimi olan kilenin miktarı yöreden yöreye farklılık gösterirdi. Nitekim sürsat zahiresinde esas alınan İstanbul kilesi, arpa ticaretinde yaklaşık 22,25 kg, un ticaretinde ise 25,656 kg üzerinden işlem görmektedir (Hinz, 1990, s. 51).

¹¹ Yalnız 1032/1622-23 yılında 1.500'i Ayntab kazasından olmak üzere Ayntab livasından 1.700 baş koyun talep edilmiştir (KK.d., 2566, s. 49).

¹² Bir kıyye (vukiyye) 1 okka yani 400 dirhemlik ölçü birimi olup miktarı 1,282 kg.'dır (İnalçık, 2017, s. 467).

¹³ Kayıtlarda "kifayet miktarı ekmek" diye geçiyor.

1032/1622-23 ¹⁴	2.500/ 2.000	700/500	1.700/ 1.500	300/200	150/ 100	-	KK 2566: 49; AŞS 170B: 1
1033/1623-24	- / 1.000	-/3.000	-/300	-/200	-/100		AŞS 170B: 78
1038/1628-29	2.500/ 2.000	10.000/ 8.000*	300/200	150/ 100	-	-	MKF 27441: 48; AŞS 13: 19-20
1043/1633-34	2.500/ 2.000	250 ¹⁵ / 250	300/200	150/100	80/50	-	KK 2575: 49; MKF 27441: 67
1044/1634-35	2.400/ 1.200	350/300	150/100	300/200	150/100	25/20	MAD 4433: 48; AŞS 15:3-5; AŞS14:20-21
1047/1637-38	4.500/ 3.000	600/500	250/200	250/200	250/ 200	- / 90/60	MAD 4347: 25-26; KK 2577: 29-30
1048/1638-39	4.500/ 3.000	600/500	250/200	250/200	250/ 200	- / 90/60	KK 2583: 41

Not: “*” İstenilen ekmek sayısıdır.

Ayntab ahali, en yüksek aynî sürsat mükellefiyetini, IV. Murad’ın 1638 yılında bizzat çıktığı ve Bağdat’ın geri alınmasıyla neticelenen İran seferi esnasında askerin ihtiyaçlarına yaptığı katkı ile yerine getirmiştir. Liva’daki ahali, 1047/1637-38 ve 1048/1638-39 senelerine mahsuben ayrı ayrı olmak üzere 4.500 kile arpa, 600 kile un, 250 baş koyun, iki yüz elliler kıyve sadeyağ ve bal ile 90 araba odun vermek zorunda bırakılmıştır (MAD.d., 4347, s. 25-26; KK.d., 2583, s. 41, 96-97; KK.d., 2577, s. 29-30). 1047/1637-38 yılına ait *Sürsat Zahiresi Defteri’ne* göre Ayntab kazasına tarh edilen zahirenin tamamı Mezar/Mizar menziline Ayntab kadısı Mustafa Efendi tarafından orduya teslim edilmiştir. Ancak bu sene için Ayntab kazasından istenen 500 kile unun 145,5 kilesi aynen, geri kalanın yerine 35.450 adet ekmek adı geçen menzilde; Telbaşer kazasının 100 kilelik ununa karşılık olmak üzere 10.000 adet ekmek de kaza kadısı Mevlana İsmail tarafından Telbaşer menziline ordudaki yetkililere teslim edilmiştir (MAD.d., 4347, s. 25-26). Sancak’ın 1048/1638-39 senesine ait sürsatından sadece 250 koyunun adı geçen menzillerde Ordu Ganem Emni Şaban Ağa’ya 16 Eylül 1639 tarihinde teslim edildiği deftere derkenar düşülmüşse de diğer zahirenin teslimi hakkında herhangi bir kayıt yer almamaktadır (KK.d., 2583, s. 41). Bağdat harekâtının ihtiyaçları bağlamında Ayntab, Maraş ve Malatya livalarına tabi 27 kazadan müteşekkil Maraş Eyaleti’nden toplam 121.000 adet ekmek, 1.700 kile un ve 34.600 kile arpa talep edilmiştir (Güçer, 1964, s. 99).

Erzurum valiliğinden alınarak Sivas valiliğine atanmayı hazmedemeyen Abaza Mehmed Paşa, katledilen Sultan II. Osman’ın kanını bahane ederek etrafına topladığı sekbanlarla Anadolu’da 1623’te isyan edince bu asi üzerine gerçekleştirilen askerî harekâtlar esnasında Ayntab sancağı ahalisinden de birkaç kez sürsat zahiresi talep edilmiştir. Nitekim Vezir Cıgalazâde Mahmud Paşa, giderek yaygınlaşan ve nazik bir hal alan Abaza isyanını bastırmak üzere serdar tayin edilmiştir. İşte bu sırada Ayntab kadısına yazılan Ağustos 1623 tarihli bir fermanla isyan ve tuğyan içinde olan Abaza Mehmed’in defi ve izalesinin umur-ı din ü devletten olduğu belirtildikten sonra bu sefere katılan asâkir-i İslam’ın ihtiyaçları bağlamında kazasından istenen sürsatın çok acele tedarik edilerek belirtilen menzile getirilmesi emredilmiştir. Talep edilen zahire şöyle idi: 2000 kile arpa, 500 kile un, 200 baş koyun, 200

¹⁴ Mart 1623 tarihli bir sicil kaydında Diyarbekir muhafazasında olan Vezir Ahmed Paşa serdarlığında Bağdad üzerine düzenlenen sefere katılan askerlerin sıkıntısını gidermek için Ayntab kazasından 2.000 kile arpa, 1.000 kile un, 300 baş koyun, 500 vukiyye revgan-ı sade ve 250 vukiyye bal talep edilmiştir. Liva’dan o seneye mahsuben istenen sürsat zahiresinin miktarı daha sonra bu şekilde mi değiştirildi, yoksa sicil kayıtlarındaki bu zahire kazadan fazladan mı istendi tam anlaşılmamaktadır. İlgili kayıta Ayntab Kadısına bu zahirenin acele tedarik edilerek Receb ayının sonuna kadar Musul sahrasına nakledilmesi ve bu hususta herhangi bir ihmale sebebiyet vermemesi emredilmiştir (AŞS, 170A, s. 252-53, 275).

¹⁵ O sene Liva’nın Telbaşer kazasından 4.000 tane de ekmek istenilmiştir.

vukiyye sadeyağ ve 100 vukiyye bal (AŞS, 170B, s. 1). Bu harekât neticesinde de Abaza Paşa ortadan kaldırılamayınca bir yıl sonra bu kez Rumeli, Anadolu ve İstanbul'daki tüm askerlerden teşkil edilen daha kalabalık bir ordunun başına getirilen Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa, bu işe görevlendirildi. Bu külliyetli harekâta katılan askerin mühimmatı için 1.000 kile un, 3000 kile arpa, 300 koyun, 200 vukiyye sadeyağ ve 100 vukiyye baldan oluşan sürsat zahiresinin bir dakika bile geciktirilmeden Ayntab Vilayet ahalisinden tedarik edilerek yanına yarar adamlar koşulup sahipleriyle birlikte askerin varışından önce İskenderun menziline gönderilmesi Ayntab kadısına bildirilmiştir (AŞS, 170B, s. 78-79)

Sefer hazırlıkları kapsamında sürsat hususu ile ilgili olarak yetkililere gönderilen pek çok fermenda sürsat zahiresine dâhil olan maddelerin tedarik edilip emredilen yere nakledilerek hazır edilmesi hakkında “*ehemm-i umûr*”, “*mühimmât-ı umur*”, “*umûr-ı lazıme*”, “*umûr-ı ehem*” veya “*ehemm-i mehâm/mühimmât*” gibi tabirler geçmektedir. Merkezî Hükûmet, bu ifadelerle, sefere çıkan asker için hayati önem taşıyan sürsat zahiresinin Devlet'in en mühim ve lazım işlerinden olduğunu vurgulayarak bu hususta hiçbir ihmal ve özrün kabul edilmeyeceğini muhataplarına şiddetle bildirmekteydi (AŞS, 14, s. 18-21, 103-104; AŞS, 170B, s. 78-79; AŞS, 162, s. 341-42). Lakin halkın aynî olarak kendilerinden talep edilen bu sürsat yükümlülüklerinin bazen bir kısmını bazen de tamamını yerine getiremediği de yine arşiv belgelerine yansımıştır. Hatta halkın sıklaşan şikâyetlerini de göz önüne alan Osmanlı Padişahları zaman zaman çıkardıkları fermanlarla Ayntab ahalisine tarh edilen sürsat zahirelerinin bir kısmını affederek, onların ağırlaşan mali yükümlülüklerini azaltmış ve böylelikle hallerine merhamet etmişlerdir. Mesela, 1600 yılının Mayıs sonlarına ait bir *Şer'iyye Sicili* kayıtlarından anlaşıldığına göre Ayntab livasından 500 kile arpa, 50 koyun ve yeteri kadar ekmeğin mübaşir Mehmed Çavuş marifetiyle acele tedarik edilerek belirlenen menzilde orduya gönderilmesi ve zahire sahiplerine de ücretlerinin geçerli narh üzerinden ödenmesi oradaki kadılara emredilmiştir. Şehirdeki fakir ahali, “*Bu kadar zahireyi vermeye tahammülümüz yoktur.*” diye ilgili mercilere yakınıp şikâyette bulununca bahsedilen zahireden sadece 500 kile arpanın (300 kilesi Ayntab ve 200 kilesi Telbaşer kazasından olmak üzere) toplanarak gönderilmesi için kaza kadılarına başka bir emr-i şerif gönderilmiştir (AŞS, 167, s. 243). Yine kaza sakinleri, 1038/1628-29 yılında, Serdar Hüsrev Paşa komutasında Şark seferine çıkacak askerin ihtiyaçları cihetine aynî olarak 2.000 kile arpa, 8.000 ekmeğe, 200 baş koyun ve 100 kıyye sadeyağını vermekle mükellef kılınmışlardı. Bu maddelerin çoğunu Ordu Nüzul Emmini Yusuf Ağa'ya teslim eden halkın zimmetinde bakaya kalan 100 kile arpa ve 50 koyun daha sonra Padişah IV. Murad tarafından affedilmiştir. Sultan IV. Murad, Kaza'nın 1043/1633-34 yılında ödemek zorunda olduğu sürsat zahiresinin de bir kısmını bağışlamıştır (MKF.d., 27441, s. 48, 67).

Osmanlı Devleti, aynı hükümdarın yani IV. Murad'ın 1635-1636 tarihinde gerçekleşen Revan seferi organizasyonu kapsamında hem 1043/1633-34 senesi hem de 1044/1634-35 senesine mahsuben Ayntab ahalisine sürsat zahiresi tarh etmiştir. 1043/1633-34 yılında 2.500 kile arpa, 250 kile un, 4.000 adet ekmeğe, 300 baş koyun, 150 kıyye sadeyağ ve 80 kıyye balın sancak halkından tedarik edilerek belirlenen menzillere¹⁶ nakledilmesi emredilmiştir. Bu yekûnun 2.000 kile arpa, 250 kile un, 200 baş koyun, 100 kıyye sadeyağ ve 50 kıyye baldan oluşan kısmı merkez Ayntab kazasından istenmiştir. Ayntab kadısı Mevlana Mustafa'ya tevcih edilen bu sürsat zahiresinden ancak 2.500 kile arpanın 1.969 kilesi ile 4.000 ekmeğin 3.865 tanesi 29 Mayıs 1634 tarihinde aynen teslim edilmiştir. Halk, zimmetlerinde bakaya kalan

¹⁶ Ayntab kazası zahiresi Mezar/Mizar menziline, Telbaşer kazası zahiresi de Telbaşer menziline nakledilecekti.

zahireye karşılık olarak da arpanın kilesi 30 akçeden, unun kilesi 70 akçeden, ekmeğin tanesi 2 akçeden, koyunun adedi 200 akçeden, yağın kıyyesi 30 akçeden ve balın kıyyesi 35 akçeden olmak üzere toplam 100.600 akçe bedel ödemiştir. Aynı senede Ayntab taraflarından Telbaşer ve Mezar/Mizar menzilleri için 6.000 kile arpa satın almak için de görevlendirilen Kadı Mustafa Efendi, bu arpanın ancak 5.608 kilesini (3.800 kilesi Mezar menziline, 1.808 kilesi Telbaşer menziline) satın almış ve aynı tarihlerde Nüzul Emimi Mustafa Ağa'ya teslim etmiştir. İştirada edemediği 382 kile arpanın bedeli olup zimmetinde kalan 7.640 akçeyi de 11 Haziran 1634 tarihinde Ordu Hazinesi'ne iade etmiştir. Bu kayıtlarda en dikkat çeken husus, Hükûmet'in bu iştirada arpanın kilesi için çiftçilere 20 akçe öderken bakaya kalan arpanın bedellerini reayadan tahsilinde kilesini Hazine'nin lehine (%50 fazla) olarak 30 akçeden hesaplamasıdır (KK.d., 2575, s. 49).

1044/1634-35 yılı sürsatına mahsuben ise Ayntab livasına 2.400 kile şair, 350 kile dakik, 150 re's koyun, 300 kıyye sadeyağ, 150 kıyye bal ve 25 araba odun aynî olarak tarh edilmiş ve Kızılırmak Kenarı menziline nakledilerek yetkililere teslim edilmesi emredilmiştir. Bu mühimmatın 1.200 kile arpa, 300 kile un, 100 bıçağa yarar koyun, 200 vukıyye sadeyağ, 100 vukıyye halis bal sürsat zahiresi ve 20 araba odundan oluşan kısmı Ayntab kazası ahalisinden talep edilmiştir (MAD.d., 4433, s. 48; AŞS, 14, s. 18-21). Ancak belirlenen menzillere götürülüp teslim edilmediğinden reyanın zimmetinde kalan bu mühimmatın, tam üç yıl sonra bahaları istenmiştir. Hükûmet, her kile arpa için 40, her kile un için 60, her bir re's koyun için 240, sadeyağ için 30, balın vukiyyesine 30 akçe ve odunun arabasına 80 akçe bedel belirlemiştir (AŞS, 15, s. 3-5). Bir *Bakaya Defteri'ne* göre Ayntab ve Telbaşer kazalarına tarh edilen bu 168.500 akçelik sürsat zahiresi bedelini kaza halkı, 1637 sonbaharına kadar peyderpey ödemeye devam etmiştir (D.MKF.d., 27446, s. 3).

Osmanlı Hükûmeti, zaman zaman zuhur eden hususi ihtiyaçlar için de Ayntab livasındaki halktan sürsat yoluyla "*vafir ve müstevfi*" yani yeterli ve bol zahire talebinde bulunmuştur. Mesela, Liva ahalisinin 1612 yılının yazında böyle bir ödevle karşı karşıya bırakıldığı, sancak beyi ve Liva'daki kadılara gönderilen Haziran 1612 tarihli bir hükümden anlaşılmaktadır. Bu hükmün münderecatına göre serdar-ı ekrem Veziriazam Nasuh Paşa, emrindeki asker ve beraberindeki İran Şahı elçilik heyetiyle İstanbul'a gitmek için Haleb'den yola çıkmışlardır. Kafilenin şehirde üç, Dülük Baba menziline bir gün olmak üzere toplam dört günlük konaklaması sırasında gerekli olan zahirenin Ayntab ahalisinden mübaşir Ahmed Çavuş mübaşeretleriyle tedarik edilerek Sadrazamın gelişinden önce tayin edilen menzilde hazır edilmesi yerel idarecilere emredilmiştir. Liva'ya tahakkuk ettirilen toplam sürsatın müfredatı: 1.000 kile arpa ve 600 batman un ve 60 batman sadeyağ, 400 tavuk ve 500 yük odundan ibaretti (AŞS, 162, s. 341-42).

Daha önce ifade edildiği gibi aslında sürsat, miri fiyattan da olsa karşılığı ödendiği için Hükûmet tarafından gerçek manada bir vergi olarak görülmemekteydi. Yalnızca çeşitli maddelerin kadılar tarafından halktan toplanıp emredilen menzillere askerin varışından önce sahipleriyle birlikte ulaştırılarak hazır etme ve Hükûmet'in belirlediği fiyatlardan ordu neferâtına satma mecburiyeti olan bir sorumluluk şeklinde tanımlanmaktaydı. Fakat bu vaziyeti daha da özelleştiren husus ise reyanın sahip olduğu ve ihtiyacı olan zahire miktarına, satma iradesine bakılmaksızın kendilerinden istenilen zahire ve malzemeleri, her hâlükârda ihraç edip her çeşit zarar ve riskleri deruhte ederek menzillere ulaştırıp orada Maliye'nin belirlediği ve ekseriyetle de piyasa değerinden düşük fiyattan ordu yetkililerine satmak zorunda tutulmalarıdır (Sahillioğlu, 1964, s. 15).

Bu çalışma esnasında ulaşılabildiği arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti, sürsat malzemelerini halktan satın alırken ekseriya onları piyasa değerinin altında satışa zorlamıştır. Ancak zahirenin nakden akçesini veya bakaya kalan kısmını bedel

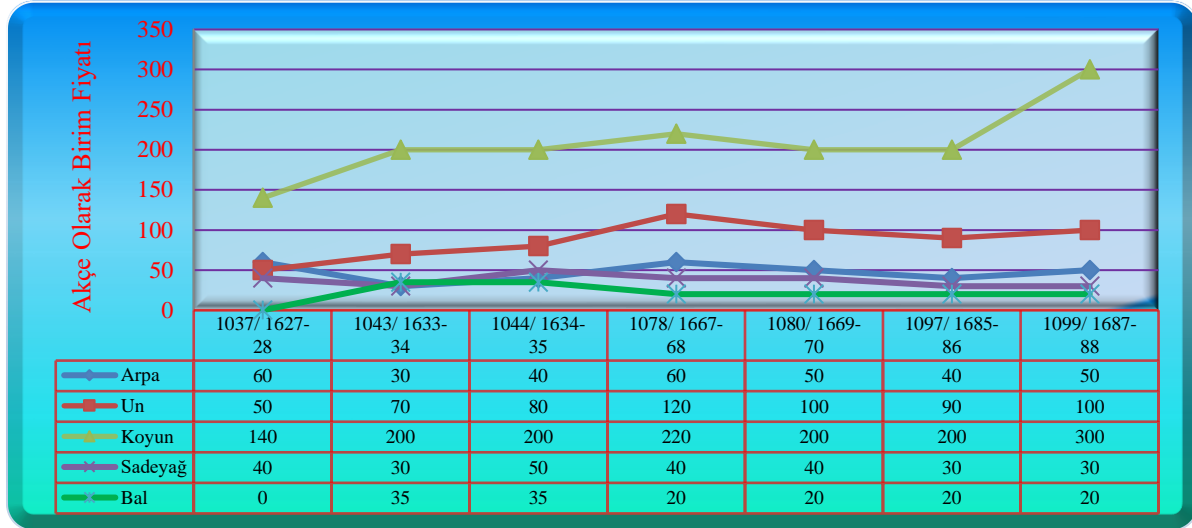
olarak tahsil ederken piyasa değerinde bazen de bu değer üstünde bir fiyat uygulayarak daima Hazine'nin lehine olacak bir tutum içine girmiştir. Nitekim üstteki satırlarda geçtiği üzere, Maliye yetkilileri IV. Murad'ın 1635 yılındaki Revan seferi esnasında unun kilesini 80 akçe, arpanın kilesini 30¹⁷ akçe, sadeyağın kıyyesini 30 ve koyunun tanesini 200 akçe balın kıyyesini de 35 akçe şeklinde belirlemişlerdir (KK.d., 2575, s. 49). Hâlbuki aynı sene sürsatı nakden talep ettiği kazalarda unun kilesi için 120 (%33 fazla), arpanın kilesi için 60 (%50 fazla), sadeyağın her kıyyesi için 40 (%33 fazla), koyunun tanesine karşılık 220 (%10 fazla), ve balın her kıyyesi için 20 (%43 daha az), odunun arabası için 80 ve samanın kantarına 30 akçe fiyat takdir etmiştir (MAD.d., 4433, s. 2; MAD.d., 4482, s. 4, 81). Yine, 1078/1667-68 yılına mahsuben Ayntab livasından istenen sürsat bedeli için Maliye bürokratlarınca belirlenen rayice göre sadeyağın kıyyesi 40, balın kıyyesi ise 20 akçe şeklinde kaydedilmiştir (AŞS, 28, s. 225; MAD.d., 4482, s. 4, 81). Hazine'nin faydası gözetilerek tespit edilen bu değerlerden sadeyağın pahası, şehirde piyasa için belirlenen narh fiyatından yaklaşık %33 yüksek, balın fiyatı ise %77 daha düşük görülmektedir. Çünkü Ayntab kadısı başkanlığındaki heyetin, bakkallar için tanzim ettiği Kasım 1667 tarihli bir narh kataloğunda şehirde sadeyağın kıyyesi 30 akçe, balın kıyyesi 88 akçe olarak belirlenmiştir (AŞS, 28, s. 190).

Aşağıdaki tablo ve buna ait grafik, bu dönemde Hükümetçe tayin edilen sürsat zahiresi birim fiyatlarının değişimini göstermektedir.

Tablo 2: 17. Yüzyıl Boyunca Ayntab Livasına Tarh Edilen Sürsat Zahiresi Fiyatları

Sene	Birim Fiyatı (Akçe)					Kaynak
	Şair (Arpa)	Dakik (un)	Ganem (koyun)	Revgan-ı sade (Sadeyağ)	Asel (Bal)	
1037/ 1627-28	60	50	140	40	-	MAD 6633: 13
1043/ 1633-34	30	70	200	30	35	KK 2575: 49
1044/ 1634-35	40	80	200	50	35	MAD 4433: 3
1078/ 1667-68	60	120	220	40	20	MAD 4482: 4, 81
1080/ 1669-70	50	100	200	40	20	MAD 3476: 37
1097/ 1685-86	40	90	200	30	20	KK 2705: 73
1099/ 1687-88	50	100	300	30	20	KK 2721: 69

¹⁷ Malatya ve Maraş livalarında arpanın kilesi 50 akçe olarak tespit edilmiştir (KK.d., 2575, s. 46-48).

Şekil 1: 17. Yüzyıl Boyunca Ayntab Livasına Tarh Edilen Sürsat Zahiresi Fiyatları Grafiği

Bu tetkikin sınırlandırıldığı zaman diliminde Ayntab livasından nakden tahakkuk ettirilen sürsat zahiresi fiyatlarına ait aşağıdaki tablo ve buna ait grafik ile bedellere esas zahire miktarı tablosundan da izleneceği üzere işin en dikkat çekici tarafı, bu değerlerin uzun yıllar boyunca fazla artırılmadan hatta bazen düşürülerek aynen tatbik edilmesidir. Araştırılan devrede sürekli değer kaybeden akçenin diğer sikkeler karşısında yaklaşık %100 (Pamuk, 1999, s. 152) değer yitirmesine ve yaşanan yüksek enflasyona rağmen Hükümet, sürsat kapsamında halktan talep edilen malzemelerin birim fiyatlarında fazla bir artış yapmadığı gibi bazılarınınkini zaman içerisinde düşürmüş, bir kısmını da sabit tutmuştur. Hatta doğal nüfus artışına karşın, kaza halkından talep edilen toplam zahire ve dolayısıyla bedel miktarında da aşırı bir artış yapılmamıştır. Hakikaten az yukarıda bahsedildiği gibi Maliye dairesi, 1078/1667-68 senesi sürsat zahiresi tarhiyatında unun kilesini 120, arpanın kilesini 60, sadeyağın kıyyesini 40, koyunun adedini 220, balın kıyyesini 20 akçe olarak tayin etmişken (MAD.d., 4482, s. 4, 81) yirmi yıl sonra yani 1099/1687-88 yılında ise unun kilesini 90 (%25 düşüş), arpanın kilesini 50 (%17 düşüş), sadeyağın kıyyesini 30 (%25 düşüş), koyunun adedini 200 (%9 düşme) ve balın kıyyesini 20 (sabit kalmış) akçe olarak tespit etmiştir (KK.d., 2721, s. 68). Maliye'nin bu hareket tarzı, uzun vadede Hazine'nin aleyhine, reyanın da lehine olmuş; vergi yükünü dolaylı olarak hafifletmiş ve onlar üzerinde malî bir rahatlama sağlamıştır.

Sürsat Zahiresinin Bedelen Tarh ve Tahsili

Daha evvel bahsedildiği üzere, Osmanlı Devleti, sürsatı teamül olarak, askerin sefer güzergâhına yakın kazalardan aynen, uzak yerlerden ise nakden tarh ve tahsil etmekteydi¹⁸. Çünkü oldukça geniş olan Osmanlı ülkesinin her tarafından zahire tedarik edip sefer güzergâhı üzerindeki menzillere nakletmek hem çok külfetli oluyordu, hem de sürsat emirnamelerinde de vurgulandığı gibi, bu zahireler belirlenen mahallere varıncaya kadar bazen telef olma, yağmalanma, küflenme, deniz yoluyla nakletme sırasında ise batma vesaire gibi nedenlerle zararlara uğramaktaydı. Uzak mesafeden zahire tedarik ederek nakledilmesi, maliyeti de

¹⁸ Bu kaidenin belgelerdeki ifadesi şu şekilde idi: "... *zad ü zahireleriçün menâzile karib olan kazalardan aynı sürsat bedelleri ihraç olunub ve mesafe-i baidede olanlardan mühimmât-ı seferiye ve işтира zahiresi için sürsat bedelleri tahsil olunmak mutad-ı kadim olmağla...*" (AŞS, 30, s. 103). Aynı içerikte başka mehzalar için bkz. MAD.d., No. 4482, s. 4; MAD.d., No. 3451, s. 4; AŞS, No. 35, s. 220; AŞS, No. 37, s. 4.

artırmaktaydı. İşte Hükûmet, nakliye sırasındaki kayıp ve riskleri en aza indirme, ihtiyaç duyulan maddeleri ucuza temin etme, zaman darlığı durumlarında nakliye süresinden tasarruf etme ve ahali üzerindeki yükü azaltarak onları rahatlatma gibi maksatlarla sürsat mükellefiyetini nakde çevirmektedir (Güçer, 1964, s. 98; İşbilir, 1996, s. 20). H. Sahillioğlu ise, bu zikredilenlerin yanı sıra Hükûmeti bedel tarhına zorlayan asıl faktörün seyyâliyet olduğunu söylemektedir. Zira Hükûmet, bu sayede sürsat bedeli olarak topladığı nakdi ihtiyaç duyduğu her şey için ve dilediği yere harcama imkânına kavuşmaktaydı (Sahillioğlu, 1964, s. 15).

Hususan tarh edilen zahirenin askerin ihtiyacı olan miktarı aşması durumunda, aynîlikten nakdîliğe tahvil daha kolay olmaktadır. Böylece Devlet, aynî bir yükümlülüğü kendi belirlediği bedeller esas olmak üzere nakdî bir vergiye dönüştürmekteydi (AŞS, 35, s. 220; AŞS, 28, s. 225). Nitekim asi Abaza Mehmet Paşa üzerine 1627-28 yılında sevk edilen birliklerin mühimmatı için Ayntab sancağından talep ettiği sürsatın nakit olarak toplanması için 8 Mayıs 1627 tarihinde Padişah ferman gereğince Arnavut Ali Bey'e emir verilmiştir (MAD.d., 6633, s. 12). Zira zikredilen askerî harekât küçük çaplı olduğundan dolayı aynî zahireye fazla ihtiyaç duyulmamıştı.

Hatta 17. yüzyılın başlarında çıkarılan sürsat emirlerinde zahirenin emredilen kazalardan ihracı sıkıca tembih edilirken dönemin sonlarında ise artık istelerse yerinde nakden toplanarak zahire ve hububatın bol olduğu sefer güzergâhına daha yakın mahallerden satın alınmak suretiyle tedarik edilmesi tavsiye edilmekteydi. Böylece dönemin Osmanlı idarecileri, maharetle uyguladıkları “*şartlara göre kurumları ve yükümlülükleri yeniden tanzim etme*” prensibine göre olağanüstü zamanlarda arızî olarak salınan sürsat ve benzeri yükümlüklerin tarhiyat ve formlarını peyderpey değiştirmişlerdir. Yeni uygulama ile mirîce belirlenen fiyatlar esas olmak üzere, aynî sürsat zahiresinin bedelleri tahsil edilirken reyaya da, fermanlardaki ifadelerle göre, merhamet edilmiş ve kendileri mübaşirlerin muhtemel cevır, eza ve zulümlerinden korunmuş olunacaklardı¹⁹. Bunun bir göstergesi olarak bu yükümlülüğün nakde çevrilmesi, vesikalarda “*mezîd-i inâyetim zuhura getürüb*”, “*hallerine terahhumen*”, “*mezîd-i merhametinden*” tarzında ifade edilerek halka merhamet edildiği daima zikredilmiştir (AŞS, 171, s. 144-45; MAD.d. 3471, s. 1; İşbilir, 1996, s. 20).

Özünde ivazlı bir alışveriş akdini içeren sürsat yükümlülüğünün, karşılıksız bir vergiye dönüşmesine yol açan, nakden talep ve tahsil etme tatbikatının, esasen bu devredeki savaş²⁰ ve diğer konjonktürel şartların sebep olduğu mali sıkıntıların Devleti zorladığı zaruretler dışında bizce bir nedeni ve izahı görülmemektedir. Rumeli tarafında pek çok devlet ile pek çok cepheye uzun süre devam eden bu savaşların, Hükûmeti malî yönden bir darboğaza sokması, sürsat ve diğer avarız-ı divaniye vergilerinin hem tedahül etmelerine yani birlikte alınmalarına hem de

¹⁹ Orijinal belgelerdeki ifadeler aynen şöyledi: “...*lakin mesafe-i baide olub aynî ile zahire nakli reyaya asir olmağla hallerine terahhumen bedelleri tahsil olunmak her vecihle evlâ ve enfâ olmağın...*” (AŞS, 28, s. 225). “...*Rumeli ve Anadolu caniblerinden vaki karib olan kazalardan aynî zahîre ve baid olan kazalardan sürsat zahîresi bedelleri tahsil olunagelüb lâkin karib kazalardan dahi aynî zahîre nakli reyaya asîr ve tahsili mübaşirin ile cevır ve eziyet mukarrer olduğundan her bir kaza ahali sürsat zahîrelerinin bedellerin eda eylemek kendülere suhulet olmağla...*” (MAD.d., 3471, s. 1).

²⁰ Nitekim 1645'te başlayan Girit kuşatması 25 yıl devam ederek ancak 1669'da sonuçlandı. Yüzyılın ortasında baş gösteren Erdel İsyanı, yıllarca devleti uğraştırdığı gibi sonunda Osmanlı Devleti ile Avusturya'nın savaşmasına sebep oldu (1663). Lehistan ile 1672 yılında başlayan savaş, 1676'ya kadar devam etti. 1678-1681 arasında Ruslarla yapılan savaşın hemen akabinde, 1683 yılında Avusturya ile yeniden başlayan savaş, diğer devletlerin de katılımıyla daha da genişleyerek, peş peşe gelen yenilgilerin nihayetinde 1699'da Karlofça Anlaşması ile sona erdirildi (Uzunçarşılı, 1983, s. 326 vd).

süreklilik kazanmasına yol açmıştır. Maliye bürokratları, bu eski fakat şimdi daha da yaygınlaştırılan metod sayesinde uzak kazalardan aynî talep ettiği vergiyi nakdiye dönüştürüp, tahsil edilen akçe vasıtasıyla ordunun güzergâhına yakın yerel pazarlardan alım yaparak ya da kalelere erzak depolayarak bütün bu savaşları sürdüren askerinin ihtiyacını karşılamaya çalışıyorlardı.

Nihayetinde sürsat mükellefiyeti, bu yüzyılın ortalarından itibaren, asıl hususiyetini yitirmiş, artık hemen hemen her sene nakden tahakkuk ettirilen daimi bir vergiye dönüştürülmüştür. Bilhassa, Kutsal İttifak'a karşı 1683 yılında başlayan çeşitli cephelerde ve çok uluslu uzun süre devam eden savaşların mali sıkıntısını aşmak için bu tarihten sonra tamamıyla nakdî ve daimi bir mahiyet kazanacaktır. Reaya cihetinden değerlendirildiğinde, nakde dönüşüm, belgelerin de değindiği gibi, kısmî bir rahatlama sağlamış da olabilir. Çünkü bu yöntem, onları zahireyi temin etme ve bazen zahire ederinden daha fazlaya ulaşan nakliye masrafları ile menzillere ulaştırma esnasında meydana gelmesi muhtemel telefât ve diğer zararlardan da halas etmekteydi. Hisselerine düşen tutarı görevli tahsildara teslim edince sorumlulukları sona ermekteydi. Bu zaviyeden bakıldığında bu yeni tarz, halka bir kolaylık ve iyilik olarak görülebilir. Daimileşip sıklıkla tedahül eden sürsat, nüzul, avarız akçesi vb. vergilerin halk tarafından zaman zaman ödenememesi yönünden şikâyetler olmasına rağmen bu yeni sisteme gösterilen aşırı kitlesel bir tepki hareketine işaret eden herhangi bir arşiv kaydına tesadüf edilmemesi bu rahatlama ileri gelebilir.

Hülasa olarak Osmanlı Merkezî Hükûmeti, 17. yüzyılın sonlarında artık ordu güzergâhına veya harp sahasına yakın dahi olsa sürsatın nakden toplanarak zahire ve mühimmatın bol olduğu savaşa yakın pazarlardan iştirâ yani satın alma yoluyla temin edilip mahallerine ulaştırmanın daha pratik ve maslahatlı olduğunu kavramış ve uygulamaya başlamıştı. Eski tatbikata ters olarak uzak yakın tüm kazalardan sürsatın nakden salınıp toplanması yönteminin; külfet, emniyet ve zaman açısından Devlet'in daha çok işine geldiği Divan-ı Hümayun'un 12 Kasım 1697 tarihli bir hükümdeki mütalaalarından da açıkça anlaşılmaktadır (MAD.d. 3471, s. 1). Memleketteki bu umumi dönüşüm/değişimin Ayntab sancağına da yansıdığı incelenen çok sayıda arşiv vesikasından takip edilebilmektedir. Bu kapsamda 1640'lı yıllardan yüzyılın sonuna kadar olan devrede sürsat yükümlülüğü, Ayntab livasından hem her seferinde nakden talep edilmiş, hem de daha sık olarak tarh edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasına, bahsedilen tarihlerden itibaren batı hudutlarında seferlerin mütemadi devam etmesine mukabil Osmanlılar ile Safeviler arasında 1639'da akdedilen Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra uzun bir süre doğu yönünde kapsamlı seferlerin gerçekleşmemesi de tesir etmiş olmalıdır.

Zaten 1 ve 4 numaralı tablolar karşılaştırıldığında 17. asır boyunca Ayntab ahalisinden sürsat zahiresinin, doğu tarafına yapılan, özellikle külliye, seferler esnasında aynen istendiği gibi, batı sınırlarında yapılan savaşlar veya doğuya yapılan küçük çaplı harekâtlar sırasında da nakden tahsil edildiği açıkça görülmektedir. Dönem boyunca Anadolu'daki asi paşalar ve İran üzerine yapılan şark seferlerinin lojistik organizasyonu kapsamında liva halkından hatırı sayılır miktarda sürsat zahiresinin aynen talep edildiği; fakat bazen seferler doğu istikametine gerçekleştirilse de zahirenin ihtiyaçtan fazla çıkması halinde bu mıntikalardan ihracı emredilen sürsatın, hemen bedele tahvil edildiğinden de üstte bahsedilmişti. Örneğin, 1633 güzünde İran üzerine sefere çıkan Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın komuta ettiği askeri birliklerin mühimmatı için 1043/1633-34 senesine mahsup olmak üzere Liva ahalisine toplam 2.500 kile arpa, 250 kile un, 4.000 adet ekmek, 300 baş koyun, 150 kıyye sadeyağ ve 80 kıyye bal olarak aynî sürsat tarh edilmiştir. Üstte başka bir vesile ile bahsedildiği üzere Ayntab kadısı Mevlana Mustafa'ya tevcih edilen bu sürsat zahiresinden 2.500 kile arpanın 1.969 kilesi ile 4.000

ekmeğin 3.865 tanesi 29 Mayıs 1634 tarihinde aynen teslim edilmiştir. Maliye, bakaya kalan kısmı nakde tahvil ederek halka 100.600 akçe bedel ödetmiştir (KK.d., 2575, s. 49).

Biraz daha farklı bir diğer örnek de 1067/1656-57 yılında yaşanmıştır. O seneye mahsuben önce Liva'daki nüzulhane başına üçer yüz akçe nisf nüzul talep ve tahsil edilmiştir. Ancak daha sonra Rumeli tarafına yapılması kararlaştırılan seferin küllî masraflarına katkı maksadıyla nüzul bedelinin diğer yarısı karşılığında liva sakinlerine 2.900 kile arpa, 350 kile un, 240 koyun, 150 kıyye sadeyağ, 80 kıyye bal ile odun ve saman bahası olarak 6.500 akçelik sürsat tahakkuk ettirildi. Fakat askerî harekât batıya planlandığından nakde çevrilen bu ödev karşılığında Liva'daki mükellefler, 161.000 akçesi Ayntab kazasından olmak üzere, 195.000 akçelik sürsat bedeli ödemişlerdir. Maraş sancağının 266.100 akçe ve Malatya sancağının 389.200 akçe sürsat bedelleriyle birlikte 800.300 akçelik bir yekûn tutan bu senenin sürsat bedelleri, sadrazamın maiyetindeki ağalardan Mehmed Ağa eliyle tahsil edilerek Merkezî Hazine'ye teslim edilmiştir (KK.d., 2624, s. 105). Hakeza, Girit'teki Venedik kalelerini ele geçirmek maksadıyla kararlaştırılan ve Padişah'ın bizzat katılacağı belirtilen seferin hazırlıkları kapsamında Ayntab livasındaki kazalardan 1078/1667-68 yılına mahsuben önce aynî sürsat zahiresi istenilmişti. Ancak daha sonra uzak mesafedeki kazalardan zahirenin naklinin reayaya zor olacağı ileri sürülerek Liva'nın 302.900 akçe tutarındaki sürsat zahiresi, nakdî olarak tahsil edilmiştir (AŞS, 28, s. 225).

Nakdî sürsat yükümlülüğünün tahakkuk süreci, *Bedel-i Sürsat Zahiresi Defterlerindeki* bilgilere nazaran şu şekilde cereyan etmekteydi: Evvela aynî sürsatta olduğu veçhile Ayntab sancağının her bir kazasının hangi mühimmat ve zahireyi ne miktar teslim edeceği ve her bir maddenin birim fiyatı Maliye büroları tarafından tespit edilir. Daha sonra bu fiyatlar üzerinden kazanın ödeyeceği toplam bir sürsat zahiresi akçesi tahakkuk ettirilir. İşte nakden ödenecek tutarı oluşturan bu meblağ, çoğunlukla merkezden görevlendirilen bir mübaşir ve kazanın kadı/naibi başta olarak diğer yetkililer marifetiyle Müslim ve gayrimüslim cümle ahaliye malî imkânlarına göre bölüştürülüp tahsil edildikten sonra Hazine'ye teslim edilirdi.

Bu araştırma sırasında tetkik edilen arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla 17. yüzyılın ikinci yarısında Ayntab livasındaki ahali üzerine tarh edilerek nakden istenen sürsat zahiresinin miktarı 32 yıl boyunca sabit tutulmuştur. Zikredilen resmi arşiv kayıtlarından oluşturulan aşağıdaki tablodan kolaylıkla görüleceği üzere Sancak halkı, 1656 yılından 1688 yılına değin 2.900 kile arpa, 350 kile un, 240 baş koyun, 150 kıyye sadeyağ, 80 kıyye bal dan oluşan sürsat zahiresi bedeli ile 6.500 akçe saman ve odun bahası ödemeye mecbur tutulmuştur. Bu yekûndan Ayntab kazası ahalisinin hissesine ise 2.500 kile arpa, 250 kile un, 200 baş koyun, 100 kıyye sadeyağ, 50 kıyye bal bedeli ile 5.000 akçe saman ve odun bahası düşmekteydi. Maliye'nin onlardan talep ettiği ürünlerin miktarları gibi birim fiyatlarında da bu zaman diliminde aşırı bir artış yaşanmamış, çoğu sabit tutulmuş bir kısmının fiyatı ise düşürülmüştür.

Tablo 3: 17. Yüzyıl Boyunca Ayntab Liva/Kazasından Nakden Talep Edilen Sürsat Zahiresi

Sene	Arpa		Un		Koyun		Sadeyağ		Bal		Saman / odun	Kaynaklar
	Kile	B.f. (akçe)	Kile	B.f. (akçe)	Re's	B.f. (akçe)	Kıyye	B.f. (akçe)	Kıyye	B.f. (akçe)	Bahâ (akçe)	
1037/1627-28	2.500/ 2.000	50	200/ 150	40	300/ 200	140	150/ 100	40	-	-	-	MAD 6633: 13

1043/1633-34	2.500/ 2.000	40	250 ²¹ /250	70/ 2	300/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	35	-	KK 2575: 49
1044/1634-35	2.400/ -	40	350/-	60	150/ -	240	300/ -	30	150/-	30	2000/-	AŞS 15: 3; MKF 27446: 3
1067/ 1656-57	2.900/ 2.500	40	350/ 250	80	240/ 200	160	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	KK 2624: 105
1078/ 1667-68	2.900/ 2.500	60	350/ 250	120	240/ 200	220	150/ 100	40	80/ 50	20	6.500/ 5.000	MAD 4482: 81; AŞS 28: 225
1080/ 1669-70	2.900/ 2.500	50	350/ 250	100	240/ 200	200	150/ 100	40	80/ 50	20	6.500/ 5.000	MAD 3476: 37
1081/ 1670-71	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	KK 2656: 73
1082/ 1671-72	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	MAD 3451: 72
1084/ 1673-74	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	AŞS 171: 145
1085/ 1674-75	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	MAD 3600: 67
1087/1676-77	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	MAD 4488: 37
1088/1677-78	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	MAD 4422: 74; AŞS 30: 103
1089/ 1678-79	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	KK 2683: 72
1090/1679-80	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	MAD 4407: 75; AŞS 30: 334
1092/1681-82	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	MAD 4409: 37
1094/1682-83	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	AŞS 35: 220
1095/1683-84	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	AŞS 35: 286
1097/ 1685-86	2.900/ 2.500	40	350/ 250	90	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	KK 2705: 73
1099/ 1687-88	2.900/ 2.500	50	350/ 250	100	240/ 200	200	150/ 100	30	80/ 50	20	6.500/ 5.000	KK 2721: 69; AŞS 37: 4 ²²

Ulaşılan ve incelenen arşiv kayıtlarından teşkil edilen 3 ve 4 numaralı tablolar incelendiğinde Osmanlı Hükûmeti'nin, 17. yüzyılın ilk yarısında en az üç kez, yüzyılın ikinci yarısında hususan 1660'ların sonlarından itibaren istisnalar göz önüne alınmazsa neredeyse her sene Ayntab sancağındaki halka sürsat zahiresi bedeli tahakkuk ettirdiği görülmektedir. Yine o tablolara göre, Liva'daki reaya, en düşük sürsat zahiresi bedelini, yarım nüzul bedeli yerine sürsat zahiresi akçesinin istendiği 1067/1656-57 yılına mahsuben 195.000 akçe, en yüksek miktarını ise yüzyılın sonlarına denk gelen felaket senelerinde 330.000 akçe (3.000 esedi kuruş) olarak ödemiştir. Ayntab kazasındaki reaya da en düşük değeri 1037/1627-28 senesi için 138.000 akçe olarak, en yüksek değeri ise 267.410 akçe (2.431 esedi kuruş) tutarında tediye etmiştir. Ancak İstanbul Hükûmeti, bu iki uç dışında uzun süre ekseriya Liva'dan toplam 208.100 akçe, Kaza'dan da 171.500 akçe sürsat bedeli tahakkuk ettirmiştir.

²¹ Telbaşer kazasından 4.000 tane de ekmek istenilmiştir.

²² Bu sicil kaydına göre arpanın kilesi 40 akçe ve unun kilesi 90 akçe olarak görülmektedir.

Tablo 4: 17. Yüzyıl Boyunca Ayntab Livası/Kazasından Talep Edilen Sürsat Bedeli Miktarı

Sene	Talep Edilen Sürsat Bedeli (akçe / kuruş)		Kaynaklar
	Ayntab Livası	Ayntab Kazası	
1037 / 1627-28	181.000	138.000	MAD 6633: 13
1043 / 1633-34	100.600 ²³	-	KK 2575: 49
1044 / 1634-35	168.500	140.600	MKF 27446: 3
1067 / 1656-57	195.000	161.000	KK 2624: 105
1078 / 1667-68	302.900	254.000	MAD 4482: 81; AŞS 28: 225
1080 / 1669-70	242.100	200.000	MAD 3476: 37
1081 / 1670-71	208.100	171.500	KK 2656: 73
1082 / 1671-72	208.100	171.500	MAD 3451: 72
1084 / 1673-74	208.100	171.500	AŞS 171: 145
1085 / 1674-75	208.100	171.500	MAD 3600: 67
1087 / 1676-77	208.100	171.500	MAD 4488: 37
1088 / 1677-78	208.100	171.500	MAD 4422: 74; AŞS 30: 103
1089 / 1678-79	208.100	171.500	KK 2683: 72; MKF 27557: 4
1090 / 1679-80	208.100	171.500	MAD 4407: 75; AŞS 30: 334
1092 / 1681-82	208.100 (1.891,5 E.k.)	171.500	MAD 4409: 37; MAD 4386: 5
1094 / 1682-83	208.100 (1.891,5 E.k.)	171.500	AŞS, 35: 220
1095 / 1683-84	208.100 (1.891,5 E.k.)	171.500	AŞS, 35: 286
1096 / 1684-85	208.100 (1.891,5 E.k.)	-	MKF 27604: 10
1097 / 1685-86	208.100 (1.891,5 E.k.)	171.500	KK 2705: 73; MKF 27600: 22
1098 / 1686-87	208.100 (1.891,5 E.k.)	-	MKF 27613: 8; MAD 3839: 4
1099 / 1687-88	240.600 (2.187 E.k.) ²⁴	199.000	KK 2721: 69; AŞS 37: 4 ²⁵
1100 / 1689-90	2.187 E.k.	-	MAD 3167: 54; MKF 27635: 11
1106 / 1694-95	3.000 E.k.	2.431 E.k.	D.BŞM.ZMT 13760: 5
1109 / 1697-98	3.000 E.k. ²⁶	2.431 E.k.	KK 2775: 1, 63
1110 / 1698-99	3.000 E.k.	2.431 E.k.	MAD 3471: 120

Not: E.k.: Esedi kuruş

Ödemek zorunda tutuldukları sürsat bedelleri açısından Ayntab sancağına dâhil kazalar kıyaslandığında, *Sürsat Zahiresi/Bedelleri Tevzi Defterlerinin* sunduğu verilere göre hazırlanan 5 numaralı tablo ve 2 numaralı şekilden de anlaşılacağı üzere, Ayntab kazasının genellikle Telbaşer kazasının en az dört katı kadar bir meblağ ödediği ortaya çıkmaktadır. Bu fark, her iki kazanın ekonomik ve nüfus büyüklükleri hakkında bazı ipuçları verdiği gibi kazalara yüklenen zahire/bedellerin, kazaların sahip oldukları nüfusa oranla dengeli olduğunu da göstermektedir.

²³ Sancak'tan istenen 2.500 kile arpanın 1.969 kilesi ile 4.000 ekmeğin 3.865 tanesi aynen verilmiş. Geri kalan zahire bedel olarak teslim edilmiştir.

²⁴ Bu sene için Ayntab livasına 1.891,5 ve 1 rub esedi kuruş sürsat tarh edilip tahsil edilmiş iken daha sonra devam eden seferlerin artan masraflarından dolayı sürsat zahiresinin fiyatı Maliye dairesi tarafından arttırılınca Liva'dan 295,5 kuruş daha istenilmiştir (KK.d., 2721, s. 69/1).

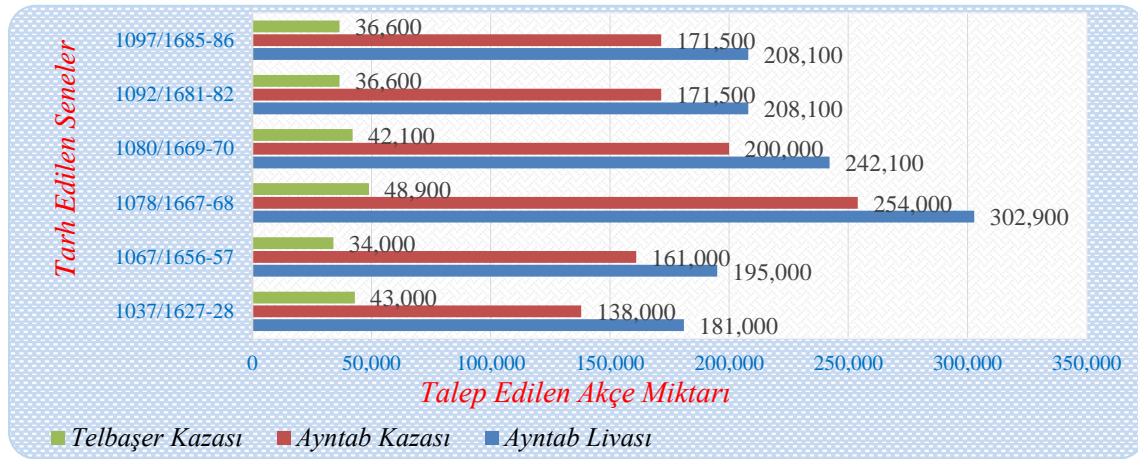
²⁵ Bu sicil kaydında Sancak'ın sürsat bedeli toplamı 208.100 akçe (1.891,5 E.k.), Ayntab kazasının ise 171.500 akçe (1.559 esedi kuruş) olarak kaydedilmiştir.

²⁶ *Aynı Mevkûfât Defteri'nin* başka bir kaydında 3.400 kuruş olarak yazılmıştır (KK.d., 2775, s. 4).

Tablo 5: 17. Yüzyıl Boyunca Ayntab Livası kazalarından Talep Edilen Sürsat Bedeli²⁷

Sene	Talep Edilen Sürsat Bedeli (akçe / kuruş)					
	Ayntab Livası		Ayntab Kazası		Telbaşer Kazası	
	Akçe/kuruş	%	Akçe/kuruş	%	Akçe/kuruş	%
1037 / 1627-28	181.000	100	138.000	76,2	43.000	24,8
1067 / 1656-57	195.00	100	161.000	82,6	34.000	17,4
1078 / 1667-68	302.900	100	254.000	83,9	48.900	16,1
1080 / 1669-70	242.100	100	200.000	82,6	42.100	17,4
1081 / 1670-71	208.100	100	171.500	82,4	36.600	17,6
1087 / 1676-77	208.100	100	171.500	82,4	36.600	17,6
1092 / 1681-82	208.100	100	171.500	82,4	36.600	17,6
1097 / 1685-86	208.100	100	171.500	82,4	36.600	17,6
1106 / 1694-95	3.000 E.k.	100	2.431 E.k.	81	569 E.k.	19
1110 / 1698-99	3.000 E.k.	100	2.431 E.k.	81	569 E.k.	19

Not: E.k.: Esedi kuruş.

Şekil 2: 17. Yüzyılda Ayntab Livası kazalarından Talep Edilen Sürsat Bedeli Grafiği

Memalik-i Mahrûse'nin (Osmanlı memleketinin) diğer livalarıyla kıyaslandığında Ayntab'ın ödediği sürsat bedelinin, pek çok livanın ödediğinin altında olduğu görülmektedir. Örneğin, Osmanlı Maliye bürokratları, 1109/1697-98 senesi sürsat zahiresi bedelleri kapsamında Ayntab sancağından 3.000 esedi kuruş talep etmişlerdi. Aynı sene için ülkenin diğer bazı livalarından istenen sürsat bedeli miktarları 7 numaralı tabloda yer almaktadır (KK.d., 2775, s. 1).

Tablo 6: 1109/1697-98 Yılında Bazı Livalardan Talep Edilen Sürsat Zahiresi Bedelleri

Livanın adı	Ödediği (Esedi Kuruş)	Livanın adı	Ödediği (Esedi Kuruş)
Ayntab	3.000	Saruhan (Manisa)	16.000
Maraş	4.001	Kastamonu	15.965
Malatya	5.501	Kütahya	15.002
Trabzon	10.000	Hüdavendigâr (Bursa)	23.000
Ankara	8.000	Sultanönü (Eskişehir)	2.000

²⁷ Verilerin kaynakları için tablo 3 ve 4 nolu tablolara bakınız.

Sivas	11.001,5	Karesi (Balıkesir)	11.039
Adana	6.000	Karahisar-ı Sahib (Afyon)	3.000
Kayseri	6.000	Hamid-ili (Isparta-Burdur)	12.500
Bolu	23.554	Niğbolu	10.000
Yanya	6.000	Üsküp	2.500
Aydın	18.000	Tırhala	12.000
Selanik	15.000	Silistre	18.000
Haleb	19.997	Ohri	4.200
Konya	13.158,5	Erzurum	20.045
Diyarbakır	13.000	Kangırı (Çankırı)	7.511
Çorum	2.500	Bozok (Yozgat)	1.500

Osmanlı maliyecileri, sürsat bedellerini umumiyetle akçe, nadiren de kuruş²⁸ cinsinden tarh ve talep etmekteydi. Bu araştırma esnasında incelenen kayıtlardan Maliye'nin sürsat bedellerini, yüzyılın kahir ekseriyetinde akçe üzerinden yüzyılın sonlarına doğru ise bazen esedi kuruş üzerinden tarh ve talep ettiği anlaşılmaktadır. Ancak kuruş üzerinden vergilendirme yapsa dahi onun bulunmadığı yerlerde akçeyi de kabul edeceklerdi. Nitekim Pâyitaht'tan taşra idarecilerine yollanan bazı emirnamelerde kuruş bulunan yerlerde, verginin defter suretlerinde belirtilen miktarda kuruş olarak, kuruş bulunmayan yerlerde ise bedelin akçe üzerinden tahsil edilmesi ve “*mutlaka kuruş vereceksiniz*” diye reyanın taaddî edilmemesi hususlarında kendileri yüksek tonda ikaz edilmişlerdir²⁹. Mesela, 29 Aralık 1658 tarihli bir ferman suretinde taşrada kuruş parasının fazla miktarda alınıp verildiği ve reyanın mirî malı tahsildarlarına vergilerinin kuruş üzerinden almaları için teklif yaptıkları belirtildikten sonra mübaşirlerin kuruş bulunan yerde kuruş, akçe olan yerde de akçe alabilecekleri fakat bunu yaparken reaya ve Hazine'ye gadredilmemesi ifade edilmiştir (MAD.d., 3857, s. 3). Ayrıca alınacak akçenin *halisü'l-ayar* yani tam/sağlam ayar olması, *ayarı düşük, züyuf, kem-ayar* (ayarı bozuk, noksan), *kızıl ve kırkık akçe* olmaması; eğer reaya, vergisini kuruş ile ödemek isterse bunun esedi ve kâmil kuruş veya zolatanın akçe cinsinden yine fermanla belirtilen değerleri üzerinden alınması emir buyrulurdu³⁰. Nitekim 17 Ocak 1635 tarihli bir *Şer'iyye Sicili* kaydına göre, mübaşir Mehmed Ağa tarafından Ayntab'da bulunan 491,5 haneden sürsat akçesi olarak 747,5 kuruş tahsil etmiştir. Mahkeme'de hesabını gördürdükten ve keseleyip mühürledikten sonra Kale'de muhafaza altına alınan bu paranın içinde *esedi kuruş, şâhî-i atik, şâhî-i cedit, musrî para* ve *osmanî* gibi sikkeler bulunmaktaydı (AŞS, 14, s. 390). Bu kayıt bizlere halkın çok çeşitli para birimleriyle vergilerini ödediklerini gösterir. Ancak Devlet, önceden her bir sikke için mutlaka bir rayiç belirlemekteydi.

Hükûmet'in, mirî sürsat zahiresi bedelleri için belirlediği kurlar, daima piyasa kurunun altındaydı. Mesela, 1078/1667-68 senesi sürsatı için belirlenen tam kuruşun kuru 100 akçe ve esedi kuruşun ise 90 akçeydi (AŞS, 28, s. 225). Hâlbuki o tarihlerdeki resmî rayice göre tam kuruş 110 ve esedi kuruş 100 akçe değerindeydi (Pamuk, 1999, s. 152) ve Maliye'nin tespit

²⁸ *Kuruş*, bu dönemde Osmanlı ülkesinde serbestçe tedavül eden yabancı para yani dövizdir. Esedi veya aslanlı kuruş denen cinsi Hollanda “thaler”i yani sikkesidir. Fakat birçok Avrupa devletinin de bu tarz darp edilmiş sikkeleri vardı. Osmanlılar, İspanyol gümüş sikkesi “real”i riyal diye adlandırmışlardı. Ayar ve kıymet olarak esedi kuruştan üstün olan Riyal kuruş belgelerinde kâmil, tam, tamam, kara kuruş olarak da geçmektedir (Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Riyal”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/riyal> (erişim tarihi 15.12.2021); Halil Sahillioğlu, “Esedi”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esedi> (erişim tarihi 15.12.2021).

²⁹ Mesela bkz. MAD.d., No. 3251, s. 3; AŞS, No. 28, s. 225; AŞS, No. 35, s. 220; AŞS, No. 30, s. 103, 334.

³⁰ Ayntab *Şer'iyye Sicillerinde* bu konuda pek çok kayıt mevcuttur. Bazıları için bkz. AŞS, No. 35, s. 220, 287; AŞS, No. 28, s. 225; AŞS, No. 30, s. 103, 334; AŞS, No. 37, s. 4.

ettiği kurdan yaklaşık %10 daha yüksekti. Benzer şekilde 1092/1681-82 senesi sürsat emirlerinde sürsat malının, 130 akçe kuruna denk gelen esedi kuruş üzerinden tahsil ve teslimi Hazine edileceği beyan edilmişken (MAD.d., 3251, s. 3) aynı tarihlerde esedi kuruşun tedavüldeki kuru 120 akçeydi (Pamuk, 1999, s. 152). Burada da halkın aleyhine Hazine'nin lehine %8'lik bir kur farkı belirlenmiştir. Bilinçli yapılan ve günümüzde de geçerli bu tatbikat, yani Devlet'in dövizini satarken yüksek, alırken düşük kurdan hesaplaması, Osmanlı döneminde de aynen uygulanırdı. Bundan dolayı anılan belgelerdeki kayıtlarda da görüldüğü üzere Hükûmet, vergi tahsil ederken kuru, Hazine'nin lehine olarak yüksek tutmuştur. Sürsat bedellerini esedi kuruş gibi bir para ile tarh ve tahsil ettiğinde ise bu paraları tedavüldeki rayiçten daima bir miktar eksisine almaktaydı. Vesikalarda “*sa'y-i hazine*” ismiyle yazılan ve kuruşun piyasa değerinin yaklaşık %10 civarına tekabül eden bu fark Hazine'ye fazladan bir gelir kalemiydi (MAD.d., 3839, s. 4/2, 5; MAD.d., 3251, s. 3; MAD.d., 4409, s. 37). Nitekim bu minval üzere 1092/1681-82 senesine mahsuben Sancak'taki reayadan 208.100 akçe (1.734 esedi kuruş) sürsat bedeline ilaveten bu tutarın yaklaşık %9'u olan 18.918 akçe (172 esedi kuruş) de sa'y-i hazine talep edilmiştir (MAD.d., 4409, s. 37). Arşivdeki bir *Sürsat Zahiresi Bedeli Tevziat Defteri'nde* yer alan verilere göre 1096/1684-85 yılı sürsat bedeli tevzi ve tahsilinde de bu oranda bir fazlalık tahakkuk ettirilmişti (D.MKF.d., 27604, s. 10). 1097/1685-86 tarihinde matbah-ı âmire masraflarına tahsis edilen Ayntab sürsat malına eklenen sa'y-i hazinenin oranı %15,6 civarındaydı (D.MKF.d., 27600, s. 22). Benzer şekilde Osmanlı Maliye Dairesi, sürsat bedellerini, tahsil ederken hicri sene ile mali sene arasındaki 11 günlük zaman farkını göz önüne alarak sürsat malı toplamına ayrıca “*fazla-i kuruş*”, “*tefâvüt*” ve “*tefâvüt-i hasene/kuruş*” adı altında bir fark da eklemekteydi (KK.d., 2656, s. 63, 73; MAD.d., 3857, s. 23; KK.d. 2575, s. 49; KK.d., 2624, s. 105).

17. yüzyılın ortalarından itibaren neredeyse düzenli vergiler gibi her sene Ayntab livasındaki ahaliye tarh ve tahakkuk ettirilen sürsat, kahir ekseriyetle kararlaştırılan sefer hazırlıklarına veya devam eden savaşlara katılan asâkir-i mansûrenin zad ü zahire ve mühimmat masrafları için bedel olarak istendiği incelenen vesikalardan hareketle rahatlıkla ifade edilebilir³¹. Tahsil edilen bu nakit, umumiyetle Hazine-i Hümayun/Hazine-i Âmire/Asitane-i Saadet Hazine'sine³² yani Merkezî Hazine'ye bazen de Hazine-i Ordu (Ordu Hazinesi)'ya (KK.d., 2575, s. 49; KK.d., 2624, s. 84-85.) teslim edilmiş ve seferin lojistiğinde kullanılmıştır. Mesela, sürsat zahiresi bedellerinin kaydedildiği 1081/1670-71 tarihli *Mevkufat Defterine* göre Kamanıçe seferine çıkan askerlerin ihtiyaçları için, 171.500 akçesi Ayntab kazasına ait olmak üzere Ayntab sancağından 208.100 akçe sürsat bedeli tahakkuk ettirilmiştir (KK.d., 2656, s. 62, 73; İnbaşı, 2004, s. 224).

Aslı itibariyle olağanüstü zamanlarda sefer mühimmatının temini maksadıyla ihdas edilip salınan sürsat, zamanla nakdileşip olağanlaşınca Devlet Hazinesi için önemli bir gelir kalemi olmuştur. Bu meyanda Ayntab livasına tarh edilen sürsat bedeli/akçesi, merkezî idarece bazen çeşitli hizmet veya masraflara da havale edilmekteydi. Örneğin, Ayntab ve Maraş livalarının 1090/1679-80 yılı sürsat bedellerinin 115.492 akçesi bazı silahtar ve sipahilerin

³¹ Orijinal ifadesi ile: “...*serdar-ı zafer-şiarım ile bilcümle sefere me'mur asâkir-i nusret-mesurum için ziyade zahire ve mühimmât-ı seferiye tedariki lazım ve mühim olmağın sefere me'mur olan kapum kullarının zad ü zahireleriçün menâzile karib olan kazalardan aynî sürsat ihraç olunub ve mesafe-i baidede olanlardan mühimmât-ı seferiye ve iştiri zahiresi için sürsat bedelleri tahsil olunmak...*” (AŞS, 30, s. 103).

³² Bazı referanslar için bkz. MAD.d., No. 4488, s. 37; MAD.d., No. 4407, s. 74; KK.d., No. 2624, s. 105; KK.d., No. 2683, s. 72; KK.d. No. 2775, s. 61; MAD.d. No. 3476, s. 34, 37; MAD.d., No. 6633, s. 13; AŞS, 28, s. 225; MAD.d. No. 3471, s. 1; AŞS, No. 35, s. 27; AŞS, No. 171, s. 145; AŞS, No. 30, s. 103; AŞS, No. 37, s. 4.

mevâciblerine yani maaşlarına harcanmıştır (MAD.d., 4407, s. 74). Aynı tarzda bu iki sancağın 1098/1678-79 senesine mahsuben istenen 441.400 akçelik sürsat malları ebniye-i hümayun yani Devlet'in yaptırdığı binaların masrafları cihetine havale edilmiştir (KK.d., 2683, s. 72).

Ayntab livasına ait avarız akçesi ve nüzul bedelleri gibi sürsat bedelleri de 17. yüzyılın ikinci yarısında zaman zaman Tersane-i Âmire ve Matbah-ı Âmire³³ gibi kurumların harcamalarına tahsis edilmiştir. Bu kapsamda Merkezî Hükûmet, 1097/1685-86 senesinde Ayntab, Malatya ve Maraş livaları, Yeni-il ve Halep Türkmenleri, Sarıgöl, Yenice-i Karasu ve başka kazalardan istediği sürsat bedelleriyle Vidin ve Delvin livalarından talep ettiği nüzul bedellerinden beklediği 39.951 esedi kuruşluk vergi gelirini, Matbah-ı Âmire başka bir deyişle Saray mutfağının ihtiyaçlarına havale etmiştir. 1.891,5 esedi kuruşu Ayntab livasına ait olan tüm bu vergileri toplama işini Matbah Emini Mehmed Efendi üstlenmişti (KK.d., 2705, s. 71-73). Keza Maraş eyaletine dâhil olan Ayntab, Malatya ve Maraş livalarından 1099/1687-88 senesine mahsuben istenen ve tahsil vazifesi Tersane Emini Ali Efendi tarafından deruhte edilen 8.965 esedi kuruşluk sürsat bedelleri, Tersane-i Âmire'nin masraflarına havale edilmişti. Bu yekûnun 2.187 ve 1 rub esedi kuruşu Ayntab'dan toplanmıştır (KK.d., 2721, s. 67-69).

Ayntab livasındaki halktan talep edilen sürsat zahiresi bedeli yükümlüğünün her zaman tam olarak tediye edilmediğini, bir kısmının reyanın zimmetlerinde bakaya kaldığı *Sürsat Teslim/Bakaya Defterlerindeki* kayıtlardan takip edilebilmektedir. Mesela, asâkir-i mansûrenin masrafları için 1037/1627-28 tarihine mahsuben Ayntab ve Telbaşer kazaları ahalisine vazedilen 181.000 akçe sürsat bedelinin 152.700 akçesi Hazine'ye teslim edilirken 28.300 akçesi (%15,6'sı) bakaya kalmıştı (MAD.d., 6633, s. 13). Yine Ayntab kazasından 1044/1634-35 senesinde çıkarılması ferman edilen sürsat akçesi malından reaya zimmetlerinde bakaya kalan 607,5 esedi kuruş, 1637 Temmuz ayının ilk günlerinde halktan tamamen toplanarak bu iş için mübaşir olarak görevlendirilen Mehmed ve Yusuf'a teslim edilmiştir (AŞS, 15, s. 79). Keza, 1105/1693-94 senesi bedel-i sürsatından bakaya kalan livaların kaydedildiği *Bakaya Defteri'nde* Balıkesir kadısına hitaben yazılan fakat başkaca pek çok livadaki kaza kadılarına hitaben yazılması emredilen 16 Kasım 1696 tarihli bir hüküm yer almaktadır. Bu hükmün içeriğinden, uzun zamandır mütemadi olan seferlerden dolayı reayaya yapılan kesretli tekâliften ötürü ahalinin malî güçlerinin çok zayıfladığı ve geriye dönük üzerlerinde kalan vergi borçlarını dahi ödeyemediği anlaşılmaktadır. Bu durumları göz önüne alınarak hallerine merhamet edilmiş ve bu seneye kadar Devlet'e olan borçlarının tamamı Padişah II. Mustafa'nın fermanı ile affedilmiştir. Bu kapsamda Ayntab livası ahalisinin de 3.000 esedi kuruşluk zikredilen seneye ait sürsat bedelinin %19'una karşılık gelen ve tarh tarihinin üzerinden üç sene geçmesine rağmen hâlâ ödenmediğinden zimmetlerinde bakaya kalan 569,5 kuruşu da bu umumî affa uğramıştır (D.MKF.d., 27652, s. 6-8).

Devlet Hazinesi'nin, daha fazla paraya ihtiyaç duyduğu yüzyılın sonlarındaki o felaket senelerinde, Maliye Dairesi bazen birkaç sene sonra halktan isteyeceği nakdî sürsat akçelerini, sefere çağrılmayan taşra idarecileri, vilayet ayamı veya şehirdeki itimat edilir zenginlere peşin para karşılığında önceden satmaktaydı. Şayet o vilayette böyle bir kimse/ler yoksa o zaman başka tahsildarlara aynı usul ve şartlarla iltizama verilirdi. Devlete peşin para yatıran bu taşeronlar, verginin tarh senesi hulul ettiğinde Hazine'ye önceden ödedikleri bu nakitleri, kazanın o seneki sürsatlarına mahsuben halktan tahsil ederlerdi. Bu, esasen Devlet'in daha sonra talep ve tahsil edeceği bir gelirini karşılık göstererek vatandaşına bir nevi borçlanmasıdır. Hükûmet, peşin alınan bu nakit sayesinde içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan kurtulmaya

³³ Birkaç örnek için bkz. MKF.d., No. 27613, s. 8; MKF.d., No. 27600, s. 6.

çalışıyordu. Mesela, Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın Sultan II. Mustafa'ya sunduğu ve *Sürsat Bedeli Defterinin* başında yer alan telhisinden öğrendiğimize göre batı hudutlarında uzun süredir Osmanlıya saldıran düşmanlara karşı denizden ve karadan sürdürülen savaşlardaki askerin artan ihtiyaçları için her yıl sürsat bedeli tahsil edile gelmektedir. Hatta o aralar Hazine'nin müzayakasından yani nakit sıkıntısı çekmesinden dolayı, eğer uygun görülürse, 1107/1695-96 ve 1108/1696-97 senelerinde tatbik edildiği gibi 1109/1697-98 senesinde halktan istenecek sürsat bedellerinin de zamanından önce vilayetlerdeki zenginlere peşin olarak satılacağı ve zamanı geldiğinde reyadan toplanması cihetine gidileceği Padişah'a arz edilmiştir. Bahsedilen defterdeki kayıtlara göre Ayntab sancağının normal şartlarda 1109 senesinde tahakkuk ettirilecek sürsat akçelerinin, yaklaşık bir buçuk yıl önceden, bu usul üzere şehirdeki zenginlerden toplanması için mübaşir tayin olunan Ekmekçiabaşı Ali Ağa'ya emr ü defteri verilmiştir (KK.d., 2775, s. 2, 4, 61-63). Bu şekilde tahsil edilip Hazine'ye aktarılan paralar dahi Maliye'nin daha da artan nakit ihtiyacına yetmeyince 1110/1698-99 senesi sürsatının da bu minval üzere tarh ve tahsil edilmesi için başta kadılar olmak üzere taşradaki yetkililere emirler yazılması yönünde tekrar 12 Kasım 1697 tarihinde Padişah fermanı çıkarılmıştır (MAD.d., 3471, s. 1).

Bu misallere bakıp da Hükümet'in, hep bu şekilde davrandığı düşünülmemelidir. Aksine paraya ihtiyacının fazla olmadığı zamanlarda bu tekâlifi halka ya hiç yüklememiş ya da onlardan daha az bir meblağ talep etmiştir. Bu hususu en iyi açıklayan bir uygulama, 1657 yılında yaşanmıştır. Bu senede ilk önce tüm memlekette olduğu gibi Ayntab livasındaki avarızhane başına 300 akçeden nısıf nüzul bedeli talep edilmiş, sürsat ise tarh edilmemiştir. Ancak daha sonra Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın karadan ve denizden Venedik üzerine çıkmayı düşündüğü sefer mühimmatı için külli zahire tedariki ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Merkezi idare, halktan daha önce istenilmeyen üç yüzer akçenin sürsat bedeli olarak talep ve tahsiline karar vermiştir. Kadılara irsal ettiği Haziran 1657 tarihli bir hükümle kendi kazalarına isabet eden bu tutarı gerek avarızhaneye bağlı olanlar gerek muaf ü müsellemler olan herkesten tahsil ederek Ordu Hazinesi'ne aktarmaları emredilmiştir (KK.d., 2624, s. 84-85).

Dönemin Osmanlı Sultanları, Merkezî Hazine'nin ihtiyaçlarını incelemekle birlikte, halkın ağırlaşan yükümlülükler karşısında Dersaadet'e kadar ulaştırdıkları şikâyetlerini de göz önüne alarak, bazen emrettikleri sürsat bedeli miktarlarından daha sonra bazı eksiltmeler yapmışlardır. Mesela, tüm Osmanlı memleketinde tekâlif-i divaniye ile ilgili genel bir vergi affı, IV. Mehmed'in 1659 Haziran'ında zuhur eden irade-i saniyesiyle ülke genelindeki Celâlî eşkiyasının hakkından gelinmesine bir şükür nişanesi olarak çıkarılmıştır. Bu kapsamda sürsat ile nüzulün birlikte ferman edildiği Ayntab gibi kazaların her avarızhanesinden istenen 600 akçenin 150 akçelik kısmı affedilerek 450 akçe nüzul istenmiştir. Böylelikle halkın bu vergiye müteallik yükü %25 oranında hafifletilmiştir. Sâdır olan fermana ayrıca zikredilen vergiyi iskontolu haliyle ahaliden talep ve tahsil etmeleri hususunda görevli mübaşirler şiddetle ikaz edilmiş, hatta vergilerini daha önce 600 akçeden verenler varsa bunların fazlalıklarının iade edilmesi de kendilerine emredilmiştir (MAD.d., 3857, s. 2-3).

Daha esaslı bir vergi barışı da, yüzyılın sonunda imzalanan Karlofça Anlaşması'nı müteakiben Sultan II. Mustafa'nın irade-i şahanesiyle sağlanmıştır. 15-20 senedir İttifak devletleriyle kesintisiz sürdürülen ve hayli nakit ve zahire gereksinimine sebebiyet veren batı sınırlarındaki çatışmaların sonlandırılarak barış sürecine girilmesi ile Devlet, daha önce halka saldırdığı ancak bir kısmını henüz tahsil edemediği sefer tekâlifinden vazgeçerek onları rahatlatma cihetine gitmiştir. Tüm yetkililere yazılan Hatt-ı Hümayun'un çerçevesi oldukça geniş tutulmuştu. Buna göre bundan sonra bedel-i sürsat, bedel-i beldar, ard (un) ve fırın bedelleri vesaire tekâlif-i seferiye fakir reaya üzerinden kaldırılarak tarh edilmeyecekti. Dahası hicri 1106, 1107, 1108 ve 1109 seneleri için daha önce tarh ve talep edilen vergilerin de şimdiye

kadar tahsil olunan kısmından gayrısı onlardan istenmeyerek bağışlanacaktı. Anılan kararlar, reaya üzerinde mali bir bahar havası estirmiş, kararların mahallinde tatbiki için de 1699 yılının Nisan başlarında tüm yetkililere emr-i şerifler yazılmıştır (MAD.d., 3471, s. 1).

Tarh edilen sürsat bedeli miktarındaki indirimler, bazen de, halkın tahammüllerinin olmadığını ısrarla Merkez'e bildirmesi üzerine yapılırdı. Nitekim bu minval üzere Devlet, Sancak'tan 1087/1676-77, 1088/1677-78, 1089/1678-79 ve 1090/1679-80 yılları için ayrı ayrı talep ettiği 208.100 akçelik sürsat vergisinin, her sene için ayrı ayrı olmak üzere, 69.366 akçelik kısmından vazgeçmiştir. Zamanın padişahı IV. Mehmed'in ilgili fermanında "...reayanın hallerine terahhumen hiffet tahsil ettirilmek murad-ı hümayunum olmağın..." diye ifade ettiği bu iskontonun 57.166 akçesi Ayntab kazasının, 12. 200 akçesi de Telbaşer kazasının hissesine isabet etmişti (MAD.d., 4488, s. 37; MAD.d., 4407, s. 75; D.MKF.d., 27557, s. 4; MAD.d., 4422, s. 74; AŞS, 30, s. 103, 334). Bu bağışlama ile ahali üzerinde %33,3 başka bir ifade ile 1/3 oranında, hiç de azımsanmayacak, bir rahatlama sağlanmıştır. Hükûmet bazen de o seneye hiç sürsat bedeli tarh etmeyerek halkı rahatlatmaktaydı. Osmanlı Arşivi'nin Maliyeden Müdevver fonunda kayıtlı bir *Ahkâm-ı Maliye Defterinin* baş tarafında yer alan ve tüm sancaklardaki yetkililere gönderildiği anlaşılan 23 Kasım 1680 tarihli bir hükümde reaya fukarasının hallerine merhameten 1091/1680-81 senesinde sürsat salınmadığı belirtilmiştir. Ancak sefer halindeki askerin ihtiyaçları için 1092/1681-82 senesine mahsup olmak üzere sürsat zahiresi bedeli tarh edildiği de aynı yerde zikredilmiştir. Fakat o sene içinde zahire iştirası ferman olunan yerlerin reayasından bu bedellerin üçte birinin affedilerek üçte ikisinin tahsil edilmesi ferman edilmiştir (MAD.d., 3251, s. 3). Aynı fonun başka bir defterinde de bu mealde bir hüküm mevcuttur (MAD.d., 4386, s. 6).

Aynen alınan sürsatta olduğu gibi nakden istenen sürsat bedellerinin Liva dâhilinde adalet üzere tevzii ve tahsilinde de asıl mesuliyet ve salahiyet Ayntab sancağındaki kazaların kadılarındaydı. Hatta bu hususta önemli sorumluluklar yüklenen kadılar, görev değişimi yaparlarken sorumluluklarının gereği olarak sürsat akçesi hesaplarının devrini de mahkeme huzurunda yapmaktaydılar (AŞS, 13, s. 221; Koçak, 2010, s. 236-37). Yine bu sebepten ötürü Merkezî Yönetim tarafından sürsat hakkında Liva'ya gönderilen tüm emirler, kendilerine hitaben kaleme alınmıştır³⁴.

Bu emirlerin giriş bölümlerinde öncelikle sefere gidecek askerin mühimmatı için çok miktarda sürsat zahiresine veya bu zahireyi satın almak için sürsat akçesine ihtiyaç olduğu sürekli zikredilirdi. Bundan dolayı öncelikle kazalarına konulan meblağı, ayan-ı vilayet ve reaya huzurunda muaf ü müsellemler dâhil tüm reaya ve berâyâ arasında, onların iktisadî imkânları ölçüsünde, âlâ, evsât ve edna itibarıyla ve gönderilen nişanlı ve mühürlü *Mevkûfât Defteri* suretlerinde tespit edildiği şekliyle adalet ve hakkaniyet üzere bölüştürmeleri kendilerine sıkıca tembihlenirdi. Görevli mübaşir ile birlikte halktan toplanan mirîye ait sürsat malının keselenip mühürlendikten sonra tahsildar ve güvenilir adamları vasıtasıyla ordu-yı hümayun veya Dersâdet'e gönderilerek Hazine'ye teslim etmeleri de şiddetle emredilirdi.

Defter ve emirlerde mirî için belirtilen miktarın dışında yerelde "*cihet-i maişet, harc-ı mahkeme, aklâm harcı, kâtibiye, hüddâmiye, kesr-i mizan, mübaşiriye, kadiya vech-i maaş, kolcu ve tezkire harcı, sarrafiye, zahire akçesi*" ve benzeri isimler altında ve türlü bahaneler ile reayadan bir habbe ve bir akçe dahi istenerek kimseye zulüm ve taaddî edilmemesi tehdit üslubu üzere bildirilirdi. Ayrıca İstanbul'daki *Mevkûfât* ve diğer kalemlerde de kimseden harç adı altında hiçbir şey istenmemesi hususlarında yetkililere sıkı tembih/tehditler yapılırdı.

³⁴ Sadece birkaç kaynak için bkz. AŞS, No. 35, s. 220; AŞS, No. 30, s. 103, 334; AŞS, No. 171, s. 144-45.

Görevlilerin halktan emredilenden ziyade her ne ad altında ve bahane ile olursa olsun akçe aldıkları Sultanın kulağına gelirse alan ve aldırınların hatta bunlara göz yuman, müsaade veya yardım edenlerin görevlerinden azledildikten sonra hapsedileceği ve muhkemce haklarından gelineceği de vurgulanmıştır³⁵.

Bazı sürsat hükümlerinde Sancak'taki sancakbeyi, vezir voyvodaları, evkaf mütevellileri, sancak mütesellimi, yeniçeri serdarı ve diğer vilayet ileri gelenlerinin de sürsat akçelerinin tevzii, tahsil ve teslimi sürecinde kadı ve görevli mübaşirlere yardımcı olmaları emredilmiştir. Adı geçenlerin hepsi, sürsat işinde gerekli ihtimamı göstermeleri, beklemeksizin ve hiçbir gecikmeye mahal vermeksizin elbirliği ile miri malına zarar vermeden ve reayaya da zulmetmeden, tarh edilen bedellerin çok acele tahsil edilerek vazifeli memurlara teslim etmeleri ve diğer hususlarda şiddetle ikaz edilmiş; aksi takdirde yani herhangi bir ihmalleriyle müzayakaya sebebiyet vermeleri durumunda görevlerinden azledilecekleri gibi şiddetle cezalandırılacakları da ayrıca vurgulanmıştır³⁶.

Sürsatın Diğer Avarız-ı Divaniye ile Tedahülü

Tetkik edilen dönemde Ayntab halkı, sürsat yükümlülüğüne muhatap olduğu bazı senelerde, şartların ağırlığına ve ihtiyacın şiddetine göre, avarız türü diğer tekâlîfe de muhatap olmuştur. Sürsatın, Liva'daki mükellefler üzerinde yüzyılın ilk yarısında birkaç kez, ikinci yarısında ise daha sık avarız akçesi ve nüzul gibi vergiler ile tedahül ettiği yani beraber vaz' edildiği arşiv vesikalarından açıkça müşahede edilmektedir. Esasen, birkaç defadır tekrar edildiği üzere, Merkezî idare, sürsat zahiresini tekâlîf-i örfiye olarak telakki etmediği için kolaylıkla diğer vergilerle birlikte salabilmekteydi. Bu bağlamda Hükûmet, 1037/1627-28 yılında Ayntab kazalarının 539,5 avarızhanesinden 380.400 akçe (avarızhane başına 800 akçe) nüzul bedeline ilaveten 181.000 akçe de sürsat bedeli talep edince halkın sadece bu iki kalemdeki vergi yükü 561.400 akçeyi bulmuştur (MAD.d., 6634, s. 22; MAD.d., 6633, s. 13). Keza, 503 avarızhaneden oluşan liva mükellefleri, 1080/1669-70 senesinde 201.300 akçe avarız akçesinin yanı sıra avarızdan muaf diğer ahali ile birlikte de 242.100 akçe sürsat bedeli dahi ödemek zorunda kalmışlardı (MAD.d., 3476, s. 37; KK.d., 2651, s. 24). Bunun pek çok misalleri bu tetkikin diğer bölümlerinde zikredildi.

17. yüzyılın ilk yarısında daha ziyade doğu hudutlarında ve Anadolu'daki asilerle olan mücadelesinde, yüzyılın ortalarında başlayıp sonuna kadar ise batı sınırlarında düşmanlarıyla giriştiği uzun soluklu savaşların külliyetli masraflarıyla baş etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, bu mücadelesinde avarız türü vergilerle halka daha fazla müracaat etmiştir. Ülkenin her köşesinde olduğu gibi Ayntab sancağındaki reayadan da aynı yıl içinde hem sürsat zahiresi/bedelini, hem avarız akçesini, hem nüzul bedelini, bazen de bunlara ilaveten beldar³⁷/kürekçi bedeli gibi birkaç örfi tekâlîfi birlikte talep ettiğini gösteren onlarca kayda bu çalışma esnasında rastlanılmıştır. Halk, Osmanlı Devleti'nin özellikle de 1683 Viyana faciasından sonra Rumeli taraflarında denizde ve karada yarım düzine hasmıyla 16 yıl cereyan eden çok uluslu ve çok cepheleli savaşları esnasında, her sene düzenli olarak sürsat mükellefiyetine ilaveten avarız ve nüzul vergilerine de muhatap olmuştur. 1109/1697-98 senesi

³⁵ Bu bahis ile ilgili bkz. AŞS, No. 28, s. 225; AŞS, No. 30, s. 103, 334; KK.d., 2775, s. 3; AŞS, No. 14, s. 390; AŞS, No. 28, s. 225; AŞS, No. 30, s. 334; KK.d., No. 2624, s. 84-85; KK.d., No. 2775, s. 2-3.

³⁶ Örnek için bkz. AŞS, 35, s. 220, 287; AŞS, No. 30, s. 103; AŞS, No. 37, s. 4, 170; AŞS, No. 171, s. 145; MAD.d., No. 3251, s. 3; MAD.d., No. 3471, s. 1.

³⁷ 1687-1689 yıllarında batı sınırlarında sürdürülen seferlerin ihtiyacı cihetine Ayntab livasından talep edilen beldar bedelleri için bkz. AŞS, No. 37, s. 44, 78-79, 87, 140; Özharat, 2014, s. 276.

sürsat bedellerinin kaydedildiği *Mevkufat Defterindeki* bir hükmün şu: “...birkaç seneden beru Memâlik-i İslamiye’yi istila eden düşman-ı dalalet..nin taarruzu sebebiyle seferler mütemadi olub behesab-ı iktiza berren ve bahren her sene vaki olan sefer-i hümayuna memur asâkir-i mansûrenin zâd ü zahireleri vesayir meunet ve idameleri mesarifin kesreti mukadder olmağın..” kaydı bu durumu, o zamanın üst idarecilerinin ağzından, açıkça ifade etmektedir. Keza aynı defterde yer alan ve sadrazamın sürsat bedelleriyle ilgili olarak Padişah’a yaptığı bir arz ve telhisin ilk cümlesi: “*Sefer-i hümayun-ı nusret-makruna memur olan asâkir-i mansûrenin zâd ü zahireleri vesayir mühimmat-ı seferîye için Rumili ve Anadolu caniblerinden her sene tahsil olunagelen sürsat bedeli malları..*” şeklindedir (KK.d., 2775, s. 2-3). Bu kayıtlardan da net olarak anlaşılacağı üzere zikredilen tarihlerde Devlet’in içine düştüğü malî darboğaz ve diğer koşulların da icbarıyla bu tür ödevler, artık olağanlaşmış ve daimilik vasfını kazanmışlardır. Hatta yukarıda değinildiği üzere akdi ve ivazlı bir mükellefiyet olan sürsat, tam anlamıyla bir vergiye tahavvül etmiştir. Osmanlı maliyecileri özellikle asrın son çeyreğinde, Hazine’nin artan nakit ihtiyacını tedarik etmek gayesine matufen bu dönemde önemli bir gelir kaynağı haline getirdikleri tekâlif-i divaniyenin diğer yükümlülükleri ile sürsatı neredeyse her yıl birlikte halka vaz etmekten imtina etmemişlerdir. Bahsedilenlerin somut bir kanıtı şudur: Rumeli cihetine düşünülen seferin (II. Viyana Seferi) hazırlıkları kapsamında 1094/1682-83 senesine mahsuben 503 avarızhaneye sahip Ayntab sancağındaki mükelleflere nüzulhane başına altışar yüz akçeden toplam 301.950 akçe (2.745 esedi kuruş) nüzul bedeli, avarızhane başına dörder yüz akçeden toplam 201.400 akçe (1.830 esedi kuruş) avarız akçesi salınmıştı. Bunların yanı sıra 208.100 akçe (1.491,5 esedi kuruş) de sürsat bedeli ödeyen şehir ahali, ceman 711.450 akçelik (6.066,5 esedi kuruş) bir tekâlif-i divaniyeye muhatap edilmiştir (AŞS, 35, s. 219-220; AE.SMMD.IV., 90-10664).

Maliye memurları, yine 1099/1687-88 yılında Sancak’taki kazaların toplam 503 ve 1 rub avarızhanesine 2.745 esedi kuruş (301.950 akçe) nüzul bedeli ve 1.864 esedi kuruş (201.300 akçe) avarız akçesi olmak üzere toplam 4.609 esedi kuruş (503.250 akçe) tutarında örfî vergi tarh ettiler. Liva’daki mükellefler, o sene sadece bu iki vergi için avarızhane başına avarız akçesi için 400, nüzul için 600 ve mübaşir ücretleri için de 80 akçe olmak üzere toplam 1.080 akçe ödediler (AŞS, 37, s. 11-13; MAD.d., 3167, s. 54). Nefir-i amm (genel seferberlik) halinin hükümran olduğu o felaket senelerinde halktan bunlara ek olarak 5 yük 3.250 (yani 503.250) akçe beldar bedeli (AŞS, 37, s. 44; Özharat, 2014, s. 276) ve 1.891,5 esedi kuruş (208.100 akçe) da sürsat bedeli (AŞS, 37, s. 4; KK.d., 2721, s. 67) talep edilmiştir. Böylece şehirdeki vergi mükellefleri, o sene Hazine’ye sadece olağanüstü yükümlülükler kapsamında yaklaşık 1 milyon 232 bin 213 akçe katkı yapmışlardır. Bu tutara olağan vergiler de eklendiğinde bu yükün ahali üzerindeki ağırlığı daha iyi tahmin edilebilir.

Keza, Merkezî Hükûmet, 1100/1688-89’da bu üç vergiyi ödemek zorunda bıraktığı Ayntablılara, vesikaların verdiği bilgilere göre, o seneye mahsuben 2.187 esedi kuruş sürsat bedeli, 1.830 esedi kuruş avarız akçesi ve 2.744,5 esedi kuruş nüzul bedeli olmak üzere toplam 6.761,5 esedi kuruşluk tarhiyât yapmıştır (MAD.d. 3167: 54; MKF.d., 27635, s. 11; MAD.d., 3888, s. 4; KK.d., 2728, s. 66). Akçe hesabıyla 743.765 akçe tutan bu meblağın yanı sıra aynı sene içinde kendilerinden 503.250 akçelik de beldaran bedeli istenmiştir (MAD.d., 3888, s. 4, 7). Fakat merkezdeki bürokratlar ne tarh ederse etsin, halkın bunlardan sadece avarız akçesini ödeyebildiği sürsat ve nüzul bedelinin ise reaya zimmetinde bakaya kaldığı *Mevkûfat Defterlerinden* anlaşılmaktadır (D.MKF.d., 27635, s. 11; KK.d., 2728, s. 66). Bu tarihlerde Kutsal İttifak devletleri, Rumeli sınırlarında yaptığı saldırılarla pek çok İslam belde ve kalesini ele geçirdi. Bunun üzerine Sultan II. Süleyman 1688 Temmuz’unda İstanbul’dan Edirne’ye geldi. Burada veziriazam, şeyhülislam, kadıaskerler, nakibüleşraf, ulema, meşâyih-i kirâm, yeniçeri ağası ve diğer tecrübeli ve güngörmüş devlet erkânı ile vaziyet, istişare edilmiş ve

düşmana karşılık verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak yapılacak sefer için Hazine’de yeteri kadar para bulunmadığından ülkedeki tüm halka çeşitli isimlerle ek vergiler konularak yardım talebinde bulunulması da bu meclis tarafından önerilmiştir. İşte bu kararlar doğrultusunda 1100/1688-89 senesine mahsuben Ayntab sancağından da yukarıda sayılan üç tekâlîfe ek olarak 16.766 esedi kuruş beldar bedeli istenilmiştir (AŞS, 37, s. 87-88).

Bu devrede mütemadi savaşlar yüzünden, 1106/1694-95 senesinde de buna benzer ağır bir malî yükümlülükle karşı karşıya kalan Sancak’taki yükümlülerden avarız, nüzul ve sürsat adıyla toplam 787.750 akçelik (7.433,5 esedi kuruş) bir meblağ talep edilmiştir. Bunun yanında ayrıca Ayntab kazasının her avarızhanesinden 9,5 kuruş; Telbaşer kazasının her hanesinden 7,5 kuruş beldar bedelinin toplanması cihetine gidilmiştir (AŞS, 44, s. 165-66). Benzer şekilde Mevkûfât kaleminde tutulan ve 1110/1698-99 yılı kayıtlarını içeren bir *İcmal Muhasebe Defterine* göre Ayntab ahali bu sene zarfında da bahsedilen tüm yükümlülükleri birlikte yerine getirmek zorunda bırakılmışlardır. Liva’nın toplam 472,5 avarızhanesinden nüzul için 283.500 akçe, avarız için 189.000 akçe, sürsat için 330.000 akçe ve beldar bedeli için de 226.250 akçe istenmiştir. Sancak’ın her bir avarızhanesi, avarız için dört yüzer, nüzul için altı yüzer akçe, beldaran için beş yüzer akçenin yanında hepsi beraber avarız akçesinin yanında ekstradan 31 kuruş (3.410 akçe) tefavüt kuruş ve beldaran mübaşirinin maaşı için de 9.450 akçe vermek zorunda bırakılmışlardır (D.MKF.d., 27782, s. 4-6). Ahaliden talep edilen toplam meblağ, bir milyon akçeyi geçmekteydi.

Reaya ve berâyânın yani tüm halkın sıkça sızlanmalarına ve şikâyetlerine sebebiyet veren bu ağır tekâlîfi yapmaya Devleti iten nedenin, yukarıda ifade edildiği üzere, savaş ekonomisi³⁸ olduğunu düşünmekteyiz. Ancak bu ağır talepler, Maliye’nin halkın tamamından zikredilen vergileri toplamasını güçleştirince Devlet’in içinde bulunduğu ekonomik darboğaz daha da derinleşmiş ve böylece bir kısır döngünün oluşmasına da sebep olmuştur. Nitekim 1697 yılında Ayntab ve Telbaşer kazalarının toplam 487,5 hanelerinin ancak 332 tanesinden avarız ve diğer salmalar tahsil edilebilmiştir (AŞS, 129, s. 22-23). Bu örnekleri uzatmak mümkündür ancak çalışmanın hacminin büyümemesi için kısa keserek, avarız türü yükümlülüklerin tarh sıklığını ve tedahül durumunu daha net ve derli toplu olarak 6 numaralı tabloda vermeyi uygun gördük. İncelenen dönem içerisinde, tespit edilebildiği kadarıyla, sürsat yükümlülüğü yalnız avarız ile en az üç kez, yalnız nüzul ile altı kez, her üçü birlikte en az on dört kez Ayntab halkı üzerine tarh ve tahakkuk ettirilmiştir.

Tablo 7: 17. Yüzyıl Boyunca Ayntab Livasında Nüzulün Sürsat ve Avarız ile Tedahülü

Sene	Tarh Edilen Vergi			Kaynaklar
	Sürsat	Avarız	Nüzul	
1037 / 1627-28	√	-	√	MAD 6633: 12; MAD 6634: 22
1038 / 1628-29	√	-	√	MKF 27441: 67; MAD 6633: 46
1043 / 1633-34	√	√	-	KK 2575: 49; MAD 4952: 52
1044 / 1634-35	√	-	√	MAD 4433: 46-48; MKF 27445: 49
1047 / 1637-38	√	-	√	MAD 4347: 25-26; KK 2577: 34-35; MAD 7104: 42
1048 / 1638-39	√	-	√	KK 2583: 21; MAD 4347: 72
1078 / 1667-68	√	√	√	MAD 4482: 81; MAD 3836: 47; MAD 3856: 40
1080 / 1669-70	√	√	-	MAD 3476: 37; KK 2651: 24

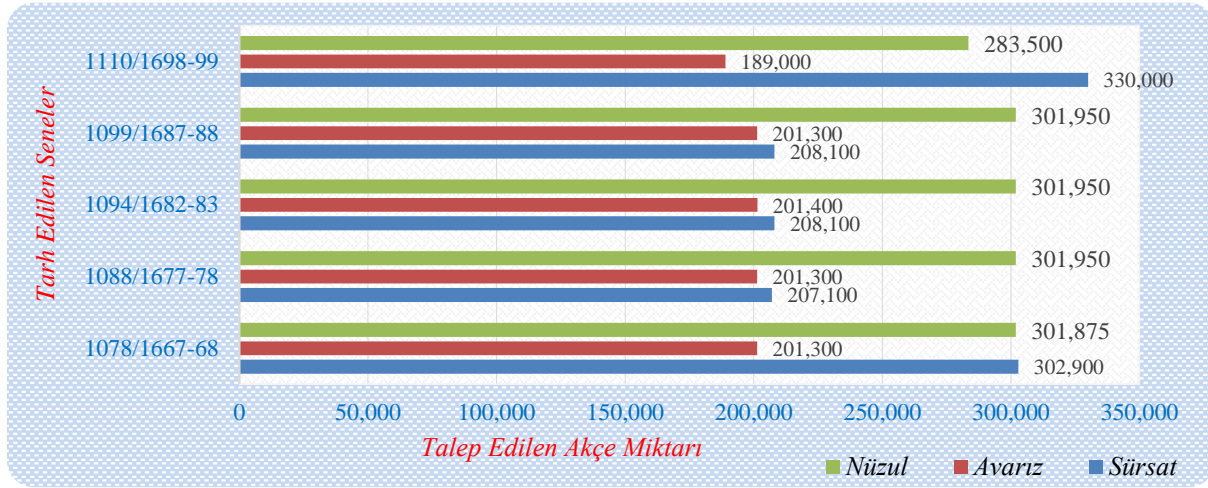
³⁸ Savaş ile ekonomi arasındaki ilişkiyi ve savaşın ülke ekonomisine etkilerini 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı örneği üzerinden ele alan şu esere bkz. Genç, 2003, s. 210-225.

1081 / 1670-71	√	√	-	KK 2656: 73; MAD 2790: 51; KK 2653: 57
1082 / 1671-72	√	√	√	MAD 3451: 72; MAD 2790: 51; MKF 27520: 46
1085 / 1674-75	√	-	√	KK 2662: 47; MAD 3600: 67
1087 / 1676-77	√	√	√	AŞS 31: 123; MAD 3841: 52-53; MAD 4488: 37
1088 / 1677-78	√	√	√	AŞS 30: 220-221; MAD 3841: 53; MAD 4422: 74
1089 / 1678-79	√	√	√	KK 2688: 3; AŞS 30: 284; MAD 3809: 31; KK 2683: 72; MKF 27557: 4
1090 / 1679-80	√	√	√	AŞS 30: 325; MAD 4407: 75
1094 / 1682-83	√	√	√	AŞS 35: 219-220; AE.SMMD.IV. 90-10664
1095 / 1683-84	√	√	√	AŞS 35: 273-274, 286; MAD 2414: 71
1097 / 1685-86	√	√	√	MKF 27600: 5, 22; MAD 2805: 11, 65; KK 2705: 73
1098 / 1686-87	√	√	√	MKF 27613: 1, 8; AŞS 37: 114; MAD 3839: 4-5
1099 / 1687-88	√	√	√	AŞS 37: 11-12; MAD 3167: 54; KK 2721: 68-69
1100 / 1688-89	√	√	√	KK 2728: 66; MKF 27635: 11; MAD 3167: 54, 77
1106 / 1694-95	√	√	√	KK 2762: 37; KK 2766: 37; D.BŞM.ZMT 13760: 5
1110 / 1698-99	√	√	√	MKF 27782: 4-5; MAD 3889: 8; MAD 22395: 27; MAD 3471: 120

Bu bahsi kapatmadan, “Acaba Ayntab halkının yerine getirdiği sürsat zahiresi bedeli, ödediği diğer tekâlif-i divaniye yükümlülükleriyle kıyaslandığında nasıl bir tablo ortaya çıkmaktadır?” sorusunun da cevabını vermek yararlı olacaktır. Sürsat, diğer iki vergi gibi avarızhanesi üzerinden tahakkuk ettirilmediği için Liva’dan talep edilen yekûnlar üzerinden bir kıyaslama yapma zorunluluğu ortaya çıktığından burada o tarz bir karşılaştırma yapılacaktır. Bu araştırmanın tamamında kullanılan arşiv kaynaklarının sunduğu bilgilerden Ayntab halkının, sürsat mükellefiyetini nakden yerine getirdiğinde ilk zamanlarda avarız akçesine yakın ve nüzul bedelinin yaklaşık %30 altında bir meblağ ödediği rahatlıkla söylenebilir. Mesela, Liva’daki ahali, 1089/1678-79 yılında 208.100 akçe sürsat bedelinin yanı sıra 201.300 akçe avarız ve 301.875 akçe de nüzul bedeli ödeyince devlet bütçesine toplam 711.275 akçelik bir katkıda bulunmuştur (AŞS, 30, s. 284; KK.d., 2688, s. 3; KK.d., 2683, s. 72; D.MKF.d., 27557, s. 4; MAD.d., 3809, s. 31). Ancak yüzyılın sonlarında ise nakden alınan sürsatın diğer arkadaşlarını geçtiği görülmektedir (D.MKF.d., No. 27782, s. 4-6). Ancak bu sabit bir durum değildi. Zaman zaman nüzul akçesi, sürsattan daha yüksek tarh edilmiştir. Sancak’taki mükellefler, 17. yüzyılın farklı senelerinde bu grupta yer alan vergilerden her üç yükümlülüğü beraber yüklendiklerinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktaydı.

Tablo 8: Farklı Tarihlerde Ayntab Livasından Talep Edilen Sürsat, Nüzul ve Avarız Akçesi

Sene	Tarh Edilen Vergi (Akçe)				Kaynaklar
	Nüzul	Avarız	Sürsat	Toplam	
1078 / 1667-68	302.900	201.300	301.875	806.075	MAD 4482: 81; MAD 3836: 47; MAD 3856: 40
1088 / 1677-78	207.100	201.300	301.950	710.350	AŞS 30: 220-21; MAD 3841:53; MAD 4422: 74
1094 / 1682-83	208.100	201.400	301.950	711.450	AŞS 35: 219-220; AE.SMMD.IV. 90-10664
1099 / 1687-88	208.100	201.300	301.950	711.350	AŞS 37: 11-12; MAD 3167: 54; KK 2721: 68-69
1110 / 1698-99	330.000	189.000	283.500	802.500	MKF 27782: 5; MAD 3889: 8; MAD 22395: 27

Şekil 3: Ayntab Livasından Talep Edilen Sürsat, Nüzul ve Avarız Akçesi Miktarı Grafiği

Sürsat Tahsildarları: Mübaşirleri

İster aynî ister nakdî tarh ve talep edilsin sürsatın reayadan tedarik/tahsil edilerek zahirenin tayin edilen menzillere naklettirilmesi veya bedellerin Hazine'ye teslimi vazifesi, Hükümet tarafından tayin edilip kendilerine emir ve defter verilen tahsildarlar, resmi ifadesiyle *mübaşir* denen vazifeliler, aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Şayet başka bir üst unvanı bulunmuyorsa, bu görevlilerin unvanları, vesikalarda “ağa” olarak zikredilmiştir. Ekserisi askerî zümreden, yani çeşitli kurumlarda resmi bir vazife ifa eden ulûfeli memurlardan, seçilmekle beraber üst kademedeki devlet adamlarına intisap etmiş İstanbul veya taşrada ikamet eden kimselerden de mübaşirler tayin edilmişlerdir. Mahalli kadı ve diğer yetkililerin görevli mübaşire yardımcı olmaları ve sürsat sürecinin hakkaniyet üzere azami dikkat ve ihtimam içerisinde yürütülmesi kendilerine başkentten gönderilen tüm emir ve hükümlerde daima vurgulanırdı. İncelenen belgelerden Ayntab sancağının sürsat zahiresi/bedellerini tahsil eden mübaşirlerden isim ve kimlikleri tespit edilenler aşağıda 9 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9: 17. Yüzyıl Boyunca Ayntab Livası Sürsat Mübaşirleri (Tahsildarları)

Mübaşirin		Açıklama	Kaynaklar
Adı	Görev Tarihi		
Ahmed Çavuş	29 Haziran 1613	Dergâh-ı mualla çavuşu	AŞS 162: 341-342
Ömer Bey	16 Ağustos 1615		AŞS 162: 321
Mumcu Oruç Paşa	16 Ağustos 1615		AŞS 162: 321
Yusuf Osman	Eylül 1623	Sipahi oğullarından	AŞS 170B: 1
Derviş Bey	Mayıs 1624	Dergâh-ı mualla sipahisi	AŞS 170B: 78-79
Halil Çavuş	1037/1627-28		MAD 6633: 13
Ali Çavuş	1038/1628-29	Dergâh-ı mualla çavuşu, Sis'te sakin	MKF27441: 48; AŞS 13: 19
Mehmed Behram	Aralık 1634	Dergâh-ı mualla çavuşu	AŞS 14: 20
Mehmed Ağa	17 Ocak 1635		AŞS 14: 390
Ataullah Çavuş	Şubat 1635	Dergâh-ı mualla çavuşu	AŞS 14: 103-104
Mehmed	Temmuz 1637		AŞS 15: 79
Yusuf	Temmuz 1637		AŞS 15: 79
Mehmed Ağa	19 Haziran 1657		KK 2624: 105
Ahmet Ağa	19 Mayıs 1668		AŞS 28: 225
Hasan Ağa	1671	Başbakikulu	KK 2656: 63
Hüseyin Ağazade Hızır Ağa	1 Mart 1672	Kırşehir sakinlerinden	MAD 3451: 71-72
Seyyid Mustafa Halife	2 Ocak 1674		MAD 3600: 67
Hüseyin Ağa	1678	Bina Emin Mehmed Ağa damadı	KK 2683: 72
Mehmed Ağa	7 Mart 1676-1677	Başbakikulu	MAD 4488: 37

Seyyid Ahmed	20 Şubat 1677		MAD 4422: 73-74
Osman Ağa	28 Şubat 1979		MAD 4407: 73
Riştanzâde Hüseyin Ağa	1682-84	Behisni'de sakin	MAD 4409: 37
Mahmud Ağa	1088		AŞS 30: 108
Mehmed Efendi	1685-87	Matbah-ı Âmire emini	KK2705: 72; MKF 27613: 1
Süleyman Ağa	Ağustos 1684		AŞS 35: 288
Halil Efendi	28 Aralık 1687	Tersane emini	KK 2721: 67-69/1
Ali Efendi	6 Mart 1688	Tersane emini	KK 2721: 67-69/1
Hüseyin Paşa	1689	Maraş valisi	MAD 3167: 54; MAD
Osman Paşa	1689	Maraş valisi	3178: 14
Kadızaade Hüseyin Paşa	1695		D.BŞM.ZMT 13760: 5
Ekmekçibaşlı Ali Ağa	25 Şubat 1697	Sadrazam ağalarından	KK 2775: 4, 61-63

Yukarıdaki tabloda adı geçen bazı mübaşirlerin, Ayntab sancağının sürsat zahiresi/bedellerinin tedarik ve tahsillerini deruhte ettikleri aynı zamanda başka görevler de yüklendikleri ilgili vesikalarda görülmektedir. Örneğin, IV. Murad'ın İran üzerine yapacağı seferin mühimmatı için 1044/1634-35 senesine mahsuben Ayntab, Telbaşer, Malatya, Şure, Gerger, Taş-ili, Kâhta, Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Behisni (Besni) kadılıklarından talep edilip Kızılırmak Kenarı Menziline nakledilmesi istenen sürsat zahiresi için, Şubat 1635 tarihinde, Dergâh-ı mualla çavuşlarından Ataullah Çavuş görevlendirilmişti (AŞS 14, s. 103-104).

Coğrafi ve idarî birlikteliğinden ötürü, Maraş eyaletine dâhil Ayntab, Maraş ve Malatya livalarının sürsat tahsili işini zaman zaman aynı mübaşir üstlenirdi. Örneğin, bu üç sancağın 1067/1656-57 senesine ait sürsat malının tahsilini 19 Haziran 1657 tarihinde Sadrazamın maiyetinden İpşir Mehmed Ağa (KK.d., 2624, s. 105) üstlenmiş iken 1082/1671-72 senesine mahsuben talep edilen toplam 865.200 akçelik sürsat bedeli malını ise Kırşehir'de ikamet eden Hüseyin Ağazâde Hıdır Ağa deruhte etmiştir. Hıdır Ağa, bu meblağın 4 yükünü yani 400.000 akçesini peşin ve üçte birini de kuruş cinsinden Hazine'ye teslim edecekti (MAD.d., 3451, s. 71-72). Aynı minval üzere Osmanlı Maliye Dairesi, Ayntab sancağı ve Adana vilayeti sürsatlarının tahsil görevini 1081/1670-71 senesinde Başbakikulu Hasan Ağa'ya (KK.d., 2656, s. 72), 2 Ocak 1674 tarihinde Seyyid Mustafa Halife'ye (MAD.d., 3600, s. 67) tevdi etmiştir.

Sancak'ın sürsat malı, bazen başka liva ve kazaların nüzul, avarız ve sürsat gibi vergileri ile birlikte Matbah-ı Âmire ve Tersane-i Âmire masraflarına ayrıldığında ise bu vergileri ilgili kurumların eminleri deruhte etmekteydiler. Bu kapsamda örneğin Merkezî Hükûmet, 1097/1685-86 senesinde Saray mutfağının ihtiyaçlarına havale ettiği Ayntab, Malatya ve Maraş livaları, Yeni-il ve Haleb Türkmenleri, Sarıgöl, Yenice-i Karasu ve başka kazalardan istediği sürsat bedelleriyle Vidin ve Delvin livalarından talep ettiği nüzul bedellerini toplama işini Matbah Emmini Mehmed Efendi üstlenmişti (KK.d., 2705, s. 71-73). Hem mesela Maraş eyaletini teşkil eden üç sancağın toplam 8.965 esedi kuruş tutan 1099/1687-88 senesi sürsat malının 1.000 kuruşu peşin ve küsuru Tersane-i Âmire ihtiyaçlarına harcanmak şartıyla tersane emini Halil Efendi'ye 28 Aralık 1687 tarihinde tevdi edilmiştir. Ancak Halil Efendi, üç ay sonra tersane eminliğinden alınınca bu görev, yerine gelen eski emin Ali Efendi'ye 9 Mart 1688 tarihinde tahvil edilmiştir (KK.d., 2721, s. 67-69/1). Bir sene sonraki yani 1100/1689-90 yılı Ayntab sürsat bedeli tahsil vazifesi, Sivas, Karaman ve Adana eyaletleri ile Ankara, Sultanönü, Kengiri, Karahisar-ı Sahib gibi livaların bedel-i sürsat, bedel-i nüzul ve avarız vergilerinin tahsili işini de üstlenen Maraş valisi Hüseyin Paşa'ya verilmişti. Onun ölümünden sonra da bu görevi Maraş valisi Osman Paşa deruhte etmiştir (MAD.d., 3167, s. 54-55; MAD.d., 3178, s. 14; Arslan, 2014, s. 285).

Bir kimsenin avarız-ı divaniye bedellerinin tahsilini üstlenebilmesi için kendisine delalet edecek itibarlı veya resmi kişi/kişilerin yanı sıra güçlü kefillerinin de bulunması

gerekirdi. Örneğin Ayntab ve Maraş livalarına ait 1088/1677-78 senesi sürsat bedellerinin tahsilini mehtercilerden Hacı Hüseyin ve Mehmed kefaletiyle nısfını peşin olarak Hazine'ye ödeyen Ankara sakinlerinden Yekçeşm Seyyid Ahmed, 20 Şubat 1677 tarihinde deruhte etmiştir (MAD.d., 4422, s. 73-74). Yine Devlete ait yapıların masrafları cihetine havale edilen Ayntab ve Maraş livalarının 1089/1678-79 senesine ait 441.400 akçelik sürsat akçelerinin tahsilini 14 Aralık 1677 tarihinde üstlenen Hüseyin Ağa, hâlen Bina Emni olan Malkız Mehmed Ağa'nın damadıydı (KK.d., 2683, s. 72). Keza Maraş, Ayntab ve Malatya sancaklarının 1109/1697-98 yılına ait sürsat bedellerini deruhte eden Ekmekçi başı Ali Ağa, sadrazama mensup ağalardandı (KK.d., 2775, s. 62-63).

Mübaşirler toplayacakları meblağın bir kısmını Hazine'ye peşin öderken gerisine bir temessük (borç senedi) imzalarlardı. Düzenlenen bu senetler, olabilecek münazaalarda delil olabildikleri için Maliye'nin ilgili kalemlerinde (bürolarında) sağlamca hıfzedilirdi (KK.d., 2775, s. 62; MAD.d., 3451, s. 71-72; MAD.d., 3600, s. 67). Mesela, Ayntab ve Adana livalarının 1085/1674-75 senesine ait ceman 571.850 akçelik sürsat bedellerinin tahsilini iki yük (200.000) akçesini peşin ödemek şartıyla Seyyid Mustafa Halife üzerine almıştır (MAD.d., 3600, s. 67). Hem yine Ayntab ve Maraş sancaklarının 1090/1679-80 senesine ait 294.261 akçelik sürsat malının toplanması vazifesini, $\frac{1}{3}$ 'ünü kuruş üzerinden Hazine'ye peşin teslim eden Osman Ağa deruhte etmiş ve kendisine vekâleten Aydın Ağa'ya 28 Şubat 1679 tarihinde emr ü defter verilmiştir (MAD.d., 4407, s. 74). 1092/1681-82 senesinde Maraş eyaletine bağlı üç livaya tarh edilen sürsat bedellerinin tahsili görevi, musahip paşa tevabiinden Ömer'e kaydedilip onun kefaletiyle say-i hazinesi ve 500 kuruşunun peşin ödenmesi şartıyla Behisni sakinlerinden Rişvanzâde Hüseyin Ağa'ya kaydolunmasına 2 Mart 1681 tarihinde ferman çıkmıştır (MAD.d., 4409, s. 37).

Mübaşirler halktan topladıkları sürsat akçelerini Ayntab Meclis-i Şer'îsi'ne (Şer'î Mahkemesi) getirip huzurda hesaplarını gördürüp keseledikten sonra mühürletirlerdi. Bu mirî malının hemen götürülüp Hazine'ye teslim edilmediği durumlarda Ayntab Kalesi'nde muhkemce korunduğu anlaşılmaktadır (AŞS, 14, s. 390). Ayntab sancağındaki kadılar da reayadan tahsil ettikleri sürsat paralarını tamamen mübaşirlere teslim ettiklerini ve vazifelerini ifa ettiklerini kanıtlamak için onlardan "*eda tezkeresi*" alırlardı (AŞS, 15, s. 79). Keselenip mühürlenmiş ve gerekli emniyet tedbirleri altında İstanbul'a getirilen sürsat mirî malı, Hazine'ye teslim edildiğinde muhasebeleri görülerek görevli tahsildara eda tezkeresi ve muhasebe sureti verilirdi. Mübaşirler, İstanbul'daki bürokratik işlerini bazen bizzat kendileri oraya giderek bazen de adamlarından birisi vasıtasıyla yerine getirirlerdi³⁹.

Ahalinin, sürsat tahsiline görevlendirilen tahsildarlara, nüzul ve avarız akçesi mübaşirlerine vermek zorunda olduğu gibi, maişet akçesi ismiyle bir ücret ödediğine dair bu çalışma esnasında tetkik edilen yüzlerce vesikada herhangi sarıh bir kayda rastlanmadı. Tahsildar maaşları ile ilgili sadece iki kayda rastlanıldı. Bunlardan biri: 1078/1667-68 senesi sürsat bedeli için livaya gönderilip *Şer'iyye Sicilinde* yer alan 21 Mayıs 1668 tarihli emirdeki "*...ve mübaşirin cihet-i maişetiçün her bin akçesinde yüzer akçe dahi aldırub bundan ziyade kâtibiye ve hüddâmiye ve kesr-i mizan ve mahkeme harcı ve sayir bahane ile bir akçe ve bir habbe almaya ve aldırmayasız...*" ifadedir (AŞS, 28, s. 225). Diğeri ise hicri 1109 senesi sürsat bedeli ile ilgili bir defterdeki "*...bedel-i sürsatlar tahsiline memur olan tahsildara binde yirmi beş kuruş mahsub olmak üzere mahalline kayd ve suret verilmek babında arz ve telhis olundukda imdi getürüb teslim-i Hazine eyledikleri akçeden telhis mücibince mahsub olunmak*

³⁹ Misal için bkz. MAD.d., No. 4407, s. 74-75; MAD.d., No. 4422, s. 73-74; MAD.d., No. 4488, s. 37.

üzere ferman-ı âli sâdır olmağın...” kayıttır (KK.d., 2775, s. 3). Birinci ifadeden sürsat mübaşirleri için halktan her bin akçe için yüzer akçe alındığı, ikinci kayıttan ise mübaşirlerin ücretleri için halktan ayrıca herhangi bir para istenmediği, toplayıp Hazine’ye teslim ettikleri nakitten binde yirmi beş kuruşun kendilerine harcırah olarak verileceği anlaşılmaktadır. Hatta ikinci kaynakta tahsildarların, katiyen halktan mübaşiriye ismiyle bir ücret talep etmemeleri, böyle bir şeyin istendiği Padişah’ın kulağına ulaşırsa mutlaka çok şiddetle cezalandırılacağı da belirtilmiştir (KK.d., 2775, s. 1-4).

Sonuç

Bu tetkik, Osmanlı Devleti’nin bir değişim ve dönüşüm asrı kabul edilen 17. yüzyılda ülkenin mütevazı bir sancağı mesabesindeki Ayntab’da sürsat mükellefiyetinin tarh, tevzi, tahsil ve teslim aşamalarından teşekkül eden tahakkuk sürecini, bu devredeki macerasını yani değişim/dönüşüm vetiresini ve mükellefler katındaki akislerini imkânlar ölçüsünde tetkik etmeyi amaçlamıştı. Kaynak olarak Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesindeki Osmanlı Arşivi’nin çeşitli fonlarında kayıtlı döneme ait onlarca *Sürsat Zahiresi Defteri*, *Mevkufat Defteri ile Ayntab Şer’iyye Sicillerinin* yanı sıra çok sayıda vesika kullanılmıştır.

Ayntab, incelenen devrede Maraş eyaletine tabi Ayntab ve Telbaşer kazalarından müteşekkil bir sancaktı. 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı’nın Şark tarafına giriştiği seferler ve Anadolu’daki asi paşalar üzerine yapılan harekâtlarda Liva’daki kazalar, sürsat zahiresini ekseriya aynen tediye etmiştir. Rumeli cihetine yapılan seferlerin tamamında ve harp sahasının sancağa uzak olduğu bazı doğu seferlerinde ise sürsat nakit olarak tarh ve tahsil edilmiştir. Sulh senelerinde ve külliyetli zahireye ihtiyacın olmadığı durumlarda da nakden istenmiştir. Mevzubahis ettiğimiz yüz yıllık devrede Ayntab livasındaki kazalardan sürsat zahiresi en az sekiz kez aynen tahakkuk ettirilmiştir. Ayntab kazasındaki yükümlülerden aynı sürsat zahiresi olarak yaklaşık 1.200 ile 3.000 kile (26 ton 700 kg. - 66 ton 750 kg.) aralığında arpa, 100-500 kile (2 ton 565,5 kg. - 12 ton 828 kg.) aralığında un, 100-200 arasında koyun, 100-200 kıyye (128,2 kg.- 256,4 kg.) aralığında sadeyağ, 50-200 kıyye (64,1 kg.- 256,4 kg.) arasında bal ve 20-60 araba odun talep edilmiştir. Hükûmet, bazen halktan un yerine 4.000-8.000 adet ekmek teslim etmelerini de emretmiştir. Aynı dönemde Ayntab livasına tahakkuk ettirilen sürsat zahire miktarı ise 1.400 - 4.500 kile (31 ton 150 kg. - 100 ton 125 kg.) aralığında arpa, 250-600 kile (5 ton 664 kg. - 13 ton 593,6 kg.) arasında un, 150-300 arasında koyun, 150-300 kıyye (192,3 kg.- 384,6 kg.) arasında sadeyağ ve 150-250 kıyye (192,3 kg.- 320,5 kg.) arasında bal şeklindedir.

İdare, halka bu erzak ve mühimmatı genellikle sefer güzergâhında kendilerine en yakın bulunan Kızılırmak Nehir Kenarı, Telbaşer ve Mezar/Mizar gibi menzillere nakletmeleri ve orada para karşılığında askere satmalarını emretmiştir. Ancak bu karşılıkların ödendiğine ilişkin herhangi bir kayda arşiv belgelerinde rastlanılmamıştır. Talep edilen zahirenin ekserisi menzillerde ordu yetkililerine teslim edilmişse de bir kısmının bakaya kaldığı, kalan bu zahirenin zaman zaman bedellerinin ayrıca tahsil edildiği vaki olmuştur.

Ayntab sancağı, Rumeli canibinde sürdürülen seferler esnasında veya külliyetli olmayan doğu seferlerinde ise bu yükümlülüğü nakden ifa etmiştir. İlk zamanlarda olağanüstü durum ve sefer zamanlarında tarh ve tahakkuk ettirilen sürsat zahiresi yükümlülüğü özellikle 17. yüzyılın ortalarından itibaren artık daimilik vasfıyla birlikte nakdilik özelliğini de pekiştirmeye başlamıştır. Esnek ve yükümlülükleri şartlara kolaylıkla uydurabilen bir maliye politikası takip eden Osmanlı bürokratları, eninde sonunda akdi ve ivazlı bir ödev olan sürsat zahiresini de bu devrede tam anlamıyla bir vergiye çevirmişlerdir. Sonuçta 17. yüzyılın ilk çeyreğinde istikrarlı adımlarla rüşünü ispatlayıp tam bir vergiye dönüşen sürsat, asrın ortalarından itibaren de sık sık arkadaşları olan diğer örfi vergilerle birlikte aynı sene içinde tarh ve tahsil edilmiştir. Ayntab

sakinleri, sürsat zahiresini bedelen ödediğinde yüzyılın ortalarında genel olarak avarıza yakın, nüzulden az bir meblağ ödemekteydi. Fakat yüzyılın sonlarında her ikisinden daha yüksek bir meblağa çıkmıştır. Ayntab livası dönem boyunca 195.000-330.000 akçe arasında; Ayntab kazası ise 138.000-246.410 akçe arasında sürsat bedeli ödemiştir.

Sancak'tan tahsil edilen sürsat akçeleri daha ziyade sefer masraflarına harcanırken bazen Tersane-i Âmire, Matbah-ı Âmire ve Ebniye-i Hümayun gibi kurumların giderlerine de havale edilmiştir. Dönemin özellikle ikinci yarısında sürsat diğer tekâlif-i örfiye yükümlükleriyle birlikte tedahül ettirilmiştir. Nitekim incelenen dönem içerisinde, tespit edilebildiği kadarıyla, sürsat yükümlülüğü yalnız avarız ile en az üç kez, yalnız nüzul ile altı kez, her üçü birlikte en az on dört kez Ayntab halkı üzerine tarh ve tahakkuk ettirilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri (A.E.): Sultan IV. Murad (AE.SMMD.IV.), No.: 90-10664.

Ayntab Şer'iyye Sicili (AŞS), No.: 13, 14, 15, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 44, 61, 62, 129, 162, 167, 170A, 170B, 171.

Bâb-ı Âsafî Mühimme Defterleri (A.DVNSMHH.d.), No.: 77, 78.

Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Zimmet Halifesi Defterleri (D.BŞM.ZMT.d.), No.: 13760.

Bâb-ı Defteri Mevkufat Defterleri (D.MKF.d.), No.: 27441, 27445, 27446, 27520, 27557, 27600, 27604, 27613, 27635, 27652, 27782.

Bâb-ı Defteri Mevkufat Kalemî (D.MKF), No.: 15/56, 12/41.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK.d.), No.: 2553, 2566, 2575, 2577, 2583, 2624, 2651, 2656, 2662, 2683, 2688, 2705, 2721, 2728, 2762, 2766, 2775.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), No.: 43, 457, 2414, 2790, 2805, 3167, 3178, 3251, 3471, 3474, 3476, 3451, 3600, 3809, 3836, 3839, 3841, 3856, 3857, 3888, 3889, 4347, 4386, 4407, 4409, 4422, 4433, 4482, 4488, 4952, 6633, 6634, 7104, 8475, 22395.

Tetkik Eserler

Arslan, H. (2014). *17. yüzyılda Maraş Sancağı (siyasi, idari, iktisadi ve içtimai tarihi)*. Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayını.

Arslan, H. (2020). Osmanlı hâkimiyetinde Maraş'ın idari yapısı/taksimatı I: (Maraş/Dulkadir Eyaleti Dönemi (1531-1848). İ. Solak (Ed.), *Maraş araştırmaları 1*. 25-111. Konya: Palet Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1993). Avarız. *İslam ansiklopedisi, Cilt 2*, 13-19. İstanbul: MEB Yayını.

Bölükbaşı, Ö. F. Riyal. *DİA*. (Erişim tarihi 15.12. 2021) <https://islamansiklopedisi.org.tr/riyal>.

Genç, M. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. Ankara: Ötüken.

Güçer, L. (1964). *XVI-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi yayını.

Hinz, W. (1990) *İslam'da ölçü sistemleri*. S. Acar (Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.

İnalçık, H. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*. H. Bertkay (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası kültür yayını.

İnbaşı, M. (2004). *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe seferi ve organizasyonu*. Yeditepe yay.

İşbilir, Ö. (1996). XVII. yüzyıl başlarında şark seferlerinin iâşe, ikmâl ve lojistik meseleleri. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.

Koçak, Z. (2010). *Ayntab Şehri'nin sosyal ve ekonomik yapısı (1600-1650)*, Yayınlanmamış

- doktora tezi. Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Özharat, S. Z. (2014). *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Erciyes Üniversitesi. Kayseri.
- Özlü, Z. (2004). *XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Gaziantep*. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi yayını.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda paranın tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayını.
- Polat, S. (2015). *IV. Murat'ın Revan seferi organizasyonu ve stratejisi*. Ankara: ATASE yayını.
- Sahillioğlu, H. (1964). 17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli. *Çele*, 9, 15-21.
- Sahillioğlu, H. Esedî, *DİA*. (Erişim tarihi 15.12. 2021) <https://islamansiklopedisi.org.tr/esedi>
- Selçuk, H. (2008). Osmanlı Devletinde merkez-taşra ilişkisi bağlamında avarız, nüzul ve sürsat vergileri (şer'iyye sicillerine göre XVII. yüzyılda Kayseri Sancağı). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (24), 159-202.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi, IV, I. Kısım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını.